

İRAM
YAYINLARI

İRAN TÜRKLERİNDE BABEK VE BABEK'İ ANMA TÖRENLERİ

Fazıl ÖZDAMAR

Kasım 2020 © İnan Araştırmaları Merkezi (İRAM). Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Bu eser İRAM'dan yazılı izin alınmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Metnin dijital versiyonu için www.iramcenter.org adresini ziyaret ediniz. Dijital kopya bu siteye aktif link verilerek kısmi olarak paylaşılabilir.

Burada ortaya konulan görüşler öncelikli olarak yazara aittir ve İRAM'ın kurumsal görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İRAM Toplum/Kültür Dizisi : 11

Toplum/Kültür Koordinatörü : Dr. Turgay řafak

Genel Yayın Yönetmeni : Dr. Turgay řafak

Yayın Koordinatörü : Alper Tok

Editör : Can Akcaoęlu

Mizanpaj : Hüseyin Kurt

ISBN : 978-605-7559-72-2

İnan Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar, 1397. Sk., 06520, řankaya Ankara / Türkiye

Tel: +90 (312) 284 55 02-03 | Faks: +90 (312) 284 55 04

e-posta: info@iramcenter.org | www.iramcenter.org

İRAM

İran Araştırmaları Merkezi

İran Türklerinde Babek ve Babek'i Anma Törenleri

Babak as Seen by Iranian Turks and the Commemoration
of Babak Khorramdin

جایگاه بابک نزد ترکهای ایران و مراسم بزرگداشت بابک

Dr. Fazıl ÖZDAMAR

Lisans eğitimini Celal Bayar Üniversitesinde, yüksek lisans ve doktora eğitimini ise Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsünde tamamlayan Dr. Fazıl Özdamar, 2005 yılından beri Ege Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. 2013-2015 yılları arasında Sırbistan'da Novipazar Devlet Üniversitesi ve Novipazar Yunus Emre Türk Kültür Merkezinde görev yapan Özdamar, akademik çalışmalarında İran Türklerinin folkloru, aşıklık ve destancılık gelenekleri ile anlatıları üzerine yoğunlaşmıştır.

İRAM
YAYINLARI

Analiz

İÇİNDEKİLER

Giriş	4
1. Babek Hürremi ve Hürremi Hareketi	5
2. Tarihi Azerbaycan: Kuzey'in Bağımsızlığı ve Güney'in Mücadelesi	8
3. İran Türklerinde Milli Kültürün Devamlılığı ve Babek.....	10
4. Babek'i Anma Törenleri'nin Kültürel ve Siyasi Yönü.....	16
Sonuç.....	21
Kaynaklar.....	23

Resimler

Resim 1: Tebriz'deki Aynalı Dağı'na yontulan Babek büstü.....	12
Resim 2: Babek Kalesi.....	16
Resim 3: Kalenin konum bilgisi.....	17
Resim 4: Babek'i Anma Törenleri: Kaleye tırmanış.....	18
Resim 5: Babek'i Anma Törenleri: Kaleye tırmanış.....	20
Resim 6: Tören sırasında çocukların şiir okuyup dans ettikleri sahneden birer görüntü.....	20
Resim 7: Babek'i Anma Törenleri: Mola esnasında şiir okunurken.....	21
Resim 8: Tebriz'de düğün töreni yapılan bir evden kareler.....	21

ÖZET

- Babek Hürremi, günümüzde Azerbaycan ve İran coğrafyalarında yaşayan Türklerin hafızalarına kazıdığı, hatta millî kabul ettikleri kahramanlardan biridir.
- Babek'i Anma Törenleri'nin başladığı 1999 yılından önce de İran Türklerinin bireysel veya grup olarak ziyaret ettikleri yerlerden olan Babek Kalesi, günümüzde İran Türkleri arasında bir hafıza mekânı niteliğindedir.
- Babek Kalesi'nin ziyaret edilmesinin müsebbibi olan Babek, İran Türklerinin birçok kültür unsurunda (atasözü, ant, efsane, şiir, destan vd.) karşımıza çıkan bir kişiliktir. Ayrıca Babek, tarihî bir karakter olmanın yanında bazı efsane ve destan metinlerinde kahraman hüviyeti kazanmıştır.
- Kültürel bir şölen olarak başlayan Babek'i Anma Törenleri, başladıktan sonraki yıllarda her geçen yıl kapsamını genişleterek kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi taleplerin dile getirildiği bir platforma dönüşmüştür. Dolayısıyla bu törenler, birçok açıdan hem İran'ı hem de tarihî Azerbaycan coğrafyasını etkileyen dinamiklerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İran Türkleri, Babek Hürremi, Babek Kalesi, Babek'i Anma Törenleri, Direniş

SUMMARY

- Babak Khorramdin is recognized as a national hero by Turks currently living in Azerbaijani and Iranian territories. Moreover, Babak Fort is considered a memorial among Iranian Turks today and even before 1999 when commemorations of Babak Khorramdin began they visited it, either individually or as a group.
- Babak Khorramdin, the reason behind visiting the Babak Fort, is a personality that appears in many cultural elements of Iranian Turks such as proverbs, oaths, myths, poems, epics, etc. Also, besides being a historical figure, Babak has become a legend in some tales and epic texts.
- The commemoration of Babak Khorramdin, which started as a cultural feast, turned into a platform where cultural, social, economic, and political demands are expressed by expanding its scope every year since it started. Therefore, these ceremonies have been one of the dynamics affecting both Iran and the historical Azerbaijani territory.

Keywords: Iranian Turks, Babak Khorramdin, Babak Fort, Commemoration of Babak Khorramdin, Rebellion

چکیده

- بابک خرمدين در حافظه تاريخی ترکان مقيم آذربايجان و ايران جايگاه خاص خود را دارد تا جایی که امروزه حتی او را به عنوان یک قهرمان ملی می شناسند.
  - قلعه بابک که حتی پیش از سال ۱۳۷۸ که مراسم بزرگداشت بابک برای اولین بار در آنجا برگزار شد، مورد بازدید ترکهای ایران به صورت جداگانه یا گروهی قرار می گرفت، امروزه به عنوان یک نماد تاریخی در میان ترکان ایران شناخته می شود.
  - بابک در بسیاری از عناصر فرهنگی ترکان ایران (ضرب المثلها، سوگندها، افسانه ها، اشعار، حماسه ها و ...) تبلور یافته است. او علاوه بر اینکه شخصیتی تاریخی است، در برخی از متون اساطیری و حماسی نیز در قامت یک قهرمان ظاهر می شود.
  - مراسم بزرگداشت بابک که در آغاز به عنوان یک جشنواره فرهنگی برگزار می گردید، با گسترده تر شدن برنامه های سالانه، به جایگاهی برای بیان مطالبات فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تبدیل شده است. به این جهت، این مراسم از بسیاری جهات یکی از عناصر تأثیرگذار بر ایران و جغرافیای تاریخی آذربايجان بوده است.
- کلید واژه ها:** ترکهای ایران، بابک خرمدين، قلعه بابک، مراسم بزرگداشت بابک، مقاومت.

Giriş

Türkiye'den sonra en fazla Türk nüfusu¹ barındıran ülkelerden olan İran, yüzyıllar boyunca hem siyasi hem de kültürel bakımdan Türk hâkimiyetinin sürdüğü bir bölge olmuştur.² İran'da yaşayan Türkler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de mimariden müziğe, şiiirden el sanatlarına, anlatı unsurlarından dokunan halılardaki motiflere kadar çok geniş bir alanda kültürel etkilerini devam ettirmektedir.

Tabii olarak kültürel unsurların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasındaki etkenlerin başında "dil" gelmektedir. Ancak İran'da 1925'te başlayan ve 1979'da sona eren Pehlevi hâkimiyeti boyunca Türklerin ana dilde eğitim ve yayın yapmaları başta olmak üzere Türkçe yapılan tüm kültürel faaliyetler yasaklanmış, İranlı Türk düşünürleri, şairleri, yazarları Türkçe ve Türk kültürü hakkında faaliyet yapma isteklerinden dolayı baskı görmüştür.

Pehlevi Dönemi'ndeki bu istibdat, sözlü kültür unsurlarının -özellikle de anlatı ve şiirlerin- gelişmesini kısmi ölçüde tetiklemiştir. Bu dönemde sözlü kültür üreticileri ve taşıyıcıları olan âşıklar, yasalara rağmen mensubu oldukları milletin diliyle türkü söyleyip hikâye/destan anlatarak İran'da Türkçenin devamlılığına katkıda bulunmuştur. Söz konusu âşıkların icra ettikleri türkü ve destanlar, bazı stüdyolarda kaydedilip çoğaltılarak İran'ın Türk bölgelerine dağıtılmış, böylelikle Türkçenin gelecek nesillere aktarılması sağlanmıştır. Ayrıca literatüre "sandık edebiyatı" olarak geçen ve bazı şair ve yazarların Türkçe yazdıkları eserlerin ise fotokopi yoluyla çoğaltılıp "gizlice" dağıtıldığını ve kültürel faaliyetlerde bile yasak olan Türkçenin, yazı dili olarak bu şekilde devam ettirilmeye çalışıldığını hatırlatmak gerekmektedir.

İran Türkleri, Türkçe ve Türk kültürü ile ilgili kültürel faaliyet yapma isteklerine -kısmi de olsa- ancak 1979 yılındaki İran İslam Devrimi ile erişebilmişlerdir. İslam Devrimi'nin getirdiği kültürel serbestlik, kısa sürede meyvelerini vermeye başlamış ve yönetimin ilk birkaç yılında, Tahran ve Tebriz başta olmak üzere, Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde önemli ölçüde dergi, gazete, kitap ve broşür Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Bu dönemde İranlı Türk araştırmacılar; çalışmalarını özellikle İran'daki Türk hâkimiyeti, Türk kültürü, kültür unsurlarının derlenip kaydedilmesi alanlarında yoğunlaştırmış ve bu çalışmaların merkezine özellikle âşıklar alınmıştır. Âşıkların hafızasındaki şiir ve destanlar dışında, sözlü kültür unsurlarının yazıya geçirilip yayımlanmasıyla (Tabii olarak İran'daki okuma yazma oranının artması bu durumu önemli ölçüde etkilemiştir.) İran Türkleri, mensubu olduğu milletin kültür unsurlarına yazılı olarak da ulaşabilme imkânı bulmuştur.

Yine bu dönem İran Türkleri için bir nevi kültür seferberliğine dönüşmüş ve "öze dönüş hareketi" olarak nitelendirilecek bir dönemin ilk tohumları atılmaya başlanmıştır. İran Türkleri, İran'daki Türk kültürü ve tarihi gibi konular artık sadece akademik çevrede konuşulmayarak Türk kökenli üniversite gençliği tarafından da takip edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte özellikle "İran'daki Türk hâkimiyetinin yüzyıllar boyunca devam ettiğinin" söz konusu üniversite gençliği başta olmak üzere diğer kesimler tarafından da öğrenilmesiyle İran Türkleri arasında "yeniden iktidar" fikri baş göstermiş ve bu düşünce, farklı farklı mecralarda dillendirilmeye, hatta yüksek sesle söylenen bir propagandaya dönüşmeye başlamıştır.

Belirlenen bu hedef için seçilen semboller arasında ilk dönemlerde Köroğlu ve Kaçak Nebi gibi

¹ İran'daki Türk nüfusu için bk. Albayrak, 2013, s. 363-370; Doulatbadi, 2017, s. 20; Bademci, 2018, s. 665.

² İran'daki Türk hâkimiyeti hakkında daha fazla bilgi için bk. Özgüdenli, 2000, s. 395-400; Üstün, 2002, s. 400-404.

destan kahramanları merkeze alınmışsa da 1999 yılından itibaren bunların arasına Babek de eklenmiş ve Babek'i Anma Törenleri vesilesiyle Babek'in Abbasilere karşı göstermiş olduğu mücadele, Türklerin İran yönetimi karşısındaki gösterdikleri mücadeleye benzetilmiş ve tarihin derinliklerindeki bir "direniş"; aynı coğrafyada, aynı amaçla yeniden başlatılmıştır.

İncelemenin sınırı da genel olarak bu direnişin kahramanı olan Babek etrafında şekillendirilecektir. Bu sebeple incelemeye geçmeden önce Babek Hürremi ve Hürremi Hareketi ile Türklerin Azerbaycan coğrafyasına (günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir bölümü) gelişi ve günümüze kadarki süreci hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bunların ardından "kültürel sınır" kavramı temelinde, tarihî Azerbaycan coğrafyasında yaşayan Türklerin kültür unsurlarında Babek'in yeri ve önemi hakkında bilgi verilip İran Türklerinin günümüzdeki kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi hak arayışlarında sembol bir "hafıza mekânı" olan Babek Kalesi ile son olarak Babek'i Anma Törenleri'nin bölgedeki etkisi ele alınacaktır.

1. Babek Hürremi ve Hürremi Hareketi

Babek Hürremi; 816 ile 838 yılları arasında, Abbasî halifelerinden Memun ve Mutasım dönemlerinde günümüzdeki İran Azerbaycanı'nda ve Ermenistan'ın bir bölümünde, Abbasilere karşı direnip isyan eden Hürremilerin lideridir (Yılmaz, 2015, s. 38).

Samani'ye göre bir mezhep adı olan Hürremiye, "hoş" anlamına gelen *hürrem* kelimesinden türetilmiştir. Zira bu mezhebin mensupları "hoş" olan her şeyi mübah saymışlardır. Yine *hürrem* kelimesinin; mezhebin ortaya çıkış yeri olarak kabul edilen Erdebil'in "Hurrām" bölgesiyle ve kocasının öldürülmesinin ardından önce Medain'e, daha sonra Rey'e kaçan ve mezhebi orada yaymaya çalışan Mazdek'in

karısı Hürrem ile ilgili olabileceğini ileri sürenler vardır (Margoliouth, 1997, s. 596; Aliev, 1998, s. 500).

Sıbt el-Cezvi'ye göre düalist olan Maniheizm ve Mazdek dinlerinin tesirinde kalmış Hürremilerde de "tenasüh" adı verilen inanç görülmektedir. Buna göre insan, ölümünden sonra ruh göçüne uğrar (Crone, 2012, s. 72; Elçibey, 2013, s. 26). Tenasüh ya da ruh göçüşü adı verilen bu inanç, bir insanın ölümünün ardından amellerine göre iyi ya da kötü olan yeni bir hayata, yani bir kez daha dünyaya getiren bir kuvvet olarak düşünülen ilahi adaletin terennümlerindedir (Schimmel, 1999, s. 107). Nizamülmülk de *Siyasetname*'sinde Hürremilerin tenasüh inancına sahip olduklarından bahsetmektedir (Nizamülmülk, 2009, s. 320). Zira Hürremilerin en etkili dönemini yaşatacak olan Babek'in lider oluşunda da bu inancın varlığı görülmektedir.

Babek'in şeceresi hakkında o kadar çok rivayet vardır ki bunların hangisinin doğru olduğunu tespit etmek mevcut kaynaklar çerçevesinde güçtür.³ Bazen olumlu bazense olumsuz bu kadar rivayetin ortaya çıkması, onun Abbasilere karşı göstermiş olduğu başarıdan kaynaklanmaktadır⁴ (Yıldız, 1991, s. 376).

Babek'in şeceresi hakkında dönemin tarihçileri arasında muhtelif görüşler vardır. Mesudi, Babek'in İslami bir ad olan Hasan adını taşıdığını iddia ederken Dineveri, Babek'in şeceresi ve mezhebi hakkında ihtilaf olduğunu belirttiikten sonra Babek'in babasının, Hürremiye mezhebinin bir kolu olan Fatimilerin kurucusu ve Ebu Müslim'in kızı Fatıma'nın oğlu Mutahhar olduğunu iddia etmektedir.

³ İranlı Türk araştırmacılardan bazıları, Babek kelimesinin Türkçe olduğunu ve bu sebeple onun Türk kökenli olduğunu savunmuştur. Bunlardan Mehran Bahari, bu kelimenin Baybek (Bay+bek) olduğunu iddia etmiş ve bundan sonra da bu hâliyle kullanılması gerektiği savunmuştur. Bu iddiaların devamı için bk. Bahari, 2020.

⁴ Arap tarihçileri, yıllarca İslam ordusunu meşgul eden Babek'i -başka bir deyişle düşmanlarını- gerçek olsun ya da olmasın aşağılayıcı bir üslupla eleştirirken Azerbaycanlı ve İranlı Türk araştırmacılar Babek'le ilgili oldukça olumlu bir tutum içerisindedir. Bu sebeple Babek'in şeceresi hakkında bilgi verilirken bu iki farklı görüş, uzaktan bir bakış açısıyla tarafsız olarak değerlendirilecektir. Ayrıca incelemede Babek'in hayatı ve mücadelesi konusunda, birbirini tekrar eden kaynaklar yerine Babek'in yaşadığı dönemdeki tarihi kaynakları referans alan eserlerden özetlemeler yapılacaktır.

Ancak bu iki iddia, diğer tarihçilerde görülmez. Dönemin diğer tarihçilerinden olan Taberi, “Matar adında bir dilencinin gayrimeşru çocuğudur.” diyerek Babek'in kökeni hakkında aşağılayıcı bir üslupla bilgi verirken Makdisi, Babek'in bir yağ tüccarı olan babasının Azerbaycan'ın Mimad bölgesine gelerek burada Babek'in annesi olan kör bir kadınla evlendiğini belirtmektedir. Osman Turan ise dönemin tarihçilerinden olan İbnü'n-Nedim ve Makdisi'nin iddialarının gerçeğe uygun olabileceğini söyleyerek onun Azerbaycan'da doğup büyüdüğünü iddia etmektedir. Buna bağlı olarak sütannelikle geçimini sağlayan annesinin yanında 10 yaşına kadar kaldıktan sonra geldiği Tebriz'de 18 yaşına kadar çobanlık yapan Babek'i, Hürremilerin lideri Cavidan, Bezz'e giderken Tebriz'de görmüş ve kabiliyetini fark ederek onu yanına almıştır. Bu sırada Hürremilerin başına geçmek isteyen Ebu İmran'ın, Cavidan ile giriştiği mücadele ikisinin de ölümüne neden olmuştur. Zaten Babek'e aşık olan ve eşinin ölümünden sonra bunu fırsata çevirmek isteyen Cavidan'ın karısı, “Cavidan'ın ruhunun Babek'e geçtiği ve ona itaat edilmesi gerektiği” ile ilgili kocasına atfen söylediği sözlerle Hürremilerin, Babek'e itaat etmelerini sağlamıştır. Hürremilerin lideri olan Babek'in bundan sonraki hayatı, daha ayrıntılı olarak bilinmektedir (Turan, 1986, s. 170-171).

Hürremi Hareketi'nin başına geçtikten sonra bu hareketi genişletme imkânı bulan Babek, daha sonraları Babek Kalesi olarak adlandırılacak olan Bezz Kalesi'ni yönetim merkezi kabul ederek her fırsatta çevresine saldırmış ve kendisine önemli sayıda taraftar toplamıştır. Abbasi Halifesi Harunürreşid'in ölümünden sonra oğulları olan Emin ile Memun arasındaki iktidar mücadelelerinden istifade ederek nüfuz sahasını genişleten Babek, isyan etmek ve etki alanını daha da genişletmek için bölgedeki merkezi otoritenin zayıflamasını ve uygun bir zama-

nın gelmesini beklemiştir. Harunürreşid tarafından varis ilan edilen Emin'in öldürülmesi, halife olan Memun'un Hz. Ali'nin soyundan gelen Ali Rıza'yı veliaht göstermesi gibi sebeplerle Bağdat'ta çıkan karışıklıklar ve Herseme bin Aye'nin öldürülmesinden sonra Azerbaycan valisi olan oğlu Hatim'in isyan hazırlıklarına başladığının duyulması, Babek'i harekete geçirmiş ve beklediği uygun zamanın geldiğini düşünerek 816'da isyanı başlatmıştır (Yıldız, 1991, s. 376; Bozkurt, 2004, s. 101).

Kardeşi Emin'in öldürülmesi ile halife olan Memun, Emin'in taraftarlarıyla uğraşmasının yanı sıra bir yandan kendisinden sonrası için veliaht gösterdiği Ali Rıza'ya -hükümlerinin Abbasoğullarından başka bir sülaleye geçeceği sebebiyle- tebaasının itaat etmemesi gibi karışıklıklar ve sorunlarla, diğer yandan ise Babek'in çıkardığı isyanla uğraşmak zorunda kalır ve bu isyanın bastırılması için 820'de Yahya bin Muaz'ı Azerbaycan'a vali tayin ederek söz konusu isyanın bastırılmasını ister. Ancak Muaz'ın kuvvetleri, ciddi oranda taraftar toplayan Babek karşısında başarılı olamaz. Muaz'ın ardından Memun tarafından görevlendirilen İsa bin Muhammed, Zürayk bin Ali, Muhammed bin Humejd et-Tusi, Abdullah bin Tahir, Uceyf bin Anbese ve Ali bin Hişam da görevlerini ifa edemezler. Bu görevlendirmeler döneminde Bizans seferleriyle meşgul olan Memun'un; Babek İsyanı'na gereken önemi gösterememesi, Babek'in rahat hareket edecek bir ortam bulmasını sağlamış ve Memun, ölümünün ardından halifelik açısından önemli ölçüde sorun teşkil edebilecek bir sorunu -Babek İsyanı'nı- bırakmıştır. Memun'un ölümünün (833) ardından güçlenerek devam eden bu isyanın bastırılması için girişilen mücadele, Memun'un yerine halife olan Mutasım Dönemi'nde de devam etmiştir. Mutasım, halife olur olmaz bu isyanı bastırmak için ilk olarak 833'te İshak bin İbrahim'i ve ardından Ebu Said

Muhammed'i görevlendirmiş, Babek'e karşı kısa süreli başarılar kazanılmışsa da isyan bastırılmamıştır (Turan, 1986, s. 171-172; Yıldız, 1991, s. 376).

Halife Mutasım, yirmi yıldır devam eden ve devletin geleceğini tehdit etmeye başlayan Babek İsyanı'nı sona erdirmek için kendisinin Mısır valiliği sırasında yanında bulundurduğu, askerî bilgi ve kudretine şahit olduğu Türk soylu Afşin'i (Haydar bin Kavus)⁵ 835'te, Cibal ve Azerbaycan'a vali tayin ederek Babek İsyanı'nı bastırmakla görevlendirmiştir (Yıldız, 1991, s. 376).

Babek'i ve Hürremileri bertaraf etmek için geldiği Azerbaycan'da hemen hazırlıklara başlayan Afşin, Babek'le sadece askerî olarak değil onun casuslarını ele geçirmek ve ikmal yollarını kontrol altına almak gibi farklı metotlar da kullanarak mücadeleye girişir. Halife'den gelen yeni kuvvetlerle -özellikle de kendisi gibi Türk soylu olan Boğa el-Kebir ve ordusuyla güçlenen Afşin, 835'te vakit kaybetmeden Babek'e saldırır. Hazırlıksız yakalanan Babek, Bezz Kalesi'ne kaçmaya mecbur kalır. Bu saldırının sonrasında karargâhını Berzend'e kurarak kışı burada geçiren Afşin, 836 yılının ilkbaharında tekrar harekete geçer ve Boğa'yı ordusuyla Heştadser'e gönderip kendisi de Bezz Kalesi yakınlarındaki Dervez'de karargâh kurar. Boğa, Afşin'den habersiz Bezz'e saldırır ve Babek karşısında ağır bir yenilgi alır. Afşin durumu öğrenince kardeşi Fazl'ı, Boğa'ya yardıma gönderir. 836 yılının yazında Babek'e tekrar saldıran Afşin, içlerinde Babek'in karısının da yer aldığı esir ve ganimetlerle Dervez'e çekilir. Afşin'in bu başarısını öğrenen Mutasım, kış aylarında Afşin'e önemli ölçüde erzak ve para ile İnak et-Türki ve Cafer bin Dinar idaresindeki takviye kuvvetler gönderir. Halife'den gelen kuvvetlerle ordusunu daha da güçlendiren Afşin, tekrar harekete geçer ve karargâhını Bezz yakınlarındaki Kelanruz'da kurar. Bunu öğrenen Babek,

Azin adlı kumandanını Afşin'e karşı gönderse de Azin başarılı olamaz ve bir gece baskınıyla dağıtılır. Bu olaydan sonra aldığı cesaretle taarruza geçen Afşin, 837 yılının başında ordugâhını Bezz Kalesi'nin önüne kurmuş ve kaleyi kuşatmıştır. Artık yolun sonuna geldiğini anlayan Babek, kuşatmaya daha fazla dayanamamış ve Bezz Kalesi'ni terk etmek zorunda kalmıştır. Babek'in terkenden sonra Bezz Kalesi'ne giren Afşin, bütün Hürremileri kılıçtan geçirerek kaleyi yakıp yıkmış ve içlerinde Babek'in eşi ve çocuklarının da olduğu birçok kişiyi esir almıştır. Yarındaki birkaç kişiyle Aras'ı geçip Ermenistan tarafına giden Babek'i yakalamak için Azerbaycan'ın ve Ermenistan'ın valilerine ve komutanlarına mektup gönderen Afşin, Babek'in yakalanmasına yardım edecek kişilere ödüller verileceğini ilan etmiştir. Babek, kardeşi Abdullah'ın da içinde bulunduğu grupla Bizans taraflarına ilerlerken Babek'i görüp tanıyanların, bu durumu Ermenistan Emiri Sehl bin Sinbat'a bildirmesinin ardından Sinbat, Babek'i kendi kalesine gelmeye ikna etmiştir. İlk dönemlerde Babek'in taraftarı olan Sinbat, sonraları Halife'nin gözündeki mevkisini yükseltmek için Babek'i bir av bahanesiyle kaleden çıkarmış ve onu, Afşin'in komutanı Ebu Said'e teslim etmiştir (Turan, 1986, s. 172; Yıldız, 1991, s. 377).

Yakalanmasının ardından 838'de başkent Samerra'ya getirilen Babek, dönemin âdeti üzerine fil üzerinde gezdirilerek halka teşhir edilmiştir. Halife'nin huzurunda kol ve bacaklarının kesilmesinin ardından başı da kesilen Babek'in karnı yarılmış ve kesilen başı, Horasan'da halka gösterilmiştir. Gövdesi ise Samerra'da bir ağaca asılmıştır (Kapanşahin, 2007, s. 353).

Babek'in öldürülmesi sırasında "bir kolu kesildiği zaman ölümün solduracağı yüzünün, korkudan sararmadığını anlatmak için vücudundan akan kan ile yüzünü boyadığı" söylentisi (Turan, 1986,

⁵ Afşin hakkında detaylı bilgi için bk. Yıldız, 1998, s. 441-442; Barthold, 1950, s. 146.

s. 173) ve onun ölüm sırasında gösterdiği metanet, ölümünden sonra da destanlaşarak anlatılacağıdır. Nizamülmülk, *Siyasetname* adlı eserinde Babek'in İslamiyet için ne derecede büyük bir tehlike olduğunu dile getirdikten sonra Babek'in öldürülmesi esnasında Mutasım ile arasındaki konuşmayı şu şekilde nakleder: "Mutasım'ın gözleri Babek'e ilişkin 'Ey haramzade köpek! Cihanı birbirine kattın ve nice Müslüman'ı canından ettin!' dedi. Babek, hiç sesini çıkarmadı. Halife, ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Bir elini kestiklerinde Babek, diğer eliyle kanını alıp yüzüne sürerek kızıla boyuyordu. Mutasım, 'Yine ne dolap çeviriyorsun ey köpek?' diye sorunca Babek, 'Bildiğim bir hikmeti var.' dedi. 'Hikmeti nedir?' diye sorduklarında Babek, 'Şu dört elim, ayağımı keseceğinizi biliyorum ve biliyorum ki kestiğiniz vakit betim benzim saracaktır. Yüzümü o hâlde görenin, can korkusundan sararıp solduğuma hükmetmemesi için yüzüm kızıl kalsın.' dedi." (Nizamülmülk, 2009, s. 331-332). Anlatılan bu olay, Babek'in şöhretinin ölümünden sonra bile yayılmasının önünü açacak, birçok milletin hafızasında derin izler bırakacak ve bu ölüm sahnesi birçok anlatıda telmih, bazı gösterilerde ise tiyatral gösterim olarak kullanılacaktır. Bunlardan birkaçı -İran Türklerinde olanları- sonraki başlıklarda ele alınacaktır.

2. Tarihi Azerbaycan: Kuzey'in Bağımsızlığı ve Güney'in Mücadelesi

Tarihin eski dönemlerinden beri Türk topluluklarının (Hun, Akhun, Göktürk, Bulgar, Avar, Peçenek, Sabir, Ağaçeri, Hazar, Saci, Oğuz, Gazne, Selçuklu, Kıpçak, Eldenizli, Harizmşah, Türk-Moğol, Uygur, İlhanlı, Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ...) göç ettiği bölgelerden biri olan Azerbaycan'ın⁶

⁶ Tarihte Azerbaycan adı verilen bölgenin, günümüzde Azerbaycan'ın yanı sıra İran, Ermenistan ve Gürcistan'ın bir bölümünü içine alması sebebiyle bu kısımda kullanılan Azerbaycan terimiyle sadece günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları değil, tarihteki "tarihi Azerbaycan" coğrafyası kastedilmiştir. Yine Azerbaycan adı verilen bu bölgenin tarihi hakkında detaylı bilgi vermek, incelemenin sınırını aşacağından bu kısımda; Azerbaycan'ın Türkleş-

Türkleşmesi, araştırmacılara göre üç dönemde gerçekleşmiştir. Bunlar; Selçuklular, Moğollar ve Moğol sonrası (Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi) dönemleridir. İlk iki dönemde Türk Oğuz boyları, batı sınırlarına (Anadolu) ve Kuzey Azerbaycan'a (Arran, Mugan bozkırları) doğru sürülmüşlerdir. Son dönemde ise İran'daki Türk unsurlar, Türkiye Türkleri ile birleşerek yeniden İran'a göç etmiştir. Bu dönem, Türkleşmenin son perdesini oluşturmaktadır (Golden, 2006, s. 460-461; Sümer, 1957, s. 429-447).

15. yüzyılın ortalarında Timurluların İran'daki hâkimiyetine son verip kendi hâkimiyetini kuran Karakoyunlular, bu yüzyılın sonlarında İran'ı Akkoyunlulara bırakmıştır. Bu iki Türkmen grubunun hükümlerinin ardından 1501'de yönetimi ele geçiren Safevilerle birlikte İran'daki Türk hâkimiyeti birçok açıdan yeni bir boyut kazanmıştır. Şeyh Safiyyüddin'in torunlarından olan ve Şia zümrelerinin liderliğini yapan Şah İsmail; bu mezhebi yeniden organize etmiş, siyasi altyapısını güçlendirerek bütün İran'a yaymış ve 1514'te Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim'e yenilmesine rağmen ülkenin sınırlarını Bağdat'tan Herat'a kadar genişletmiştir. Safeviler, 1735 yılına kadar hüküm sürdükten sonra Nadir Şah, Horasan'da iktidarı ele geçirmiş ve yönetim Afşar Türklerine geçmiştir. Bu dönemde Gence'de imzalanan antlaşma gereği Ruslar işgal ettikleri Hazar kıyılarından çekilmiştir. Aynı dönem içerisinde Tiflis, İrevan, Nahçıvan ve Tebriz'den de Osmanlı Devleti'nin çekilmesiyle Nadir Şah, Azerbaycan'ın genelinde hâkimiyetini sağlamıştır. Safevilerden sonra ikinci uzun ömürlü hanedanı kuran Kaçar Türkleri ise Timurlular zamanında Türkistan'dan gelip Kuzey Azerbaycan'da Kafkas cephesine ve İran'a yerleşmiştir. 1794-1925 yılları arasında yönetimde kalan Kaçarlar, ülkeyi modern çağlara kadar

mesi, Türk hâkimiyetleri, bölünmesi, Azerbaycan'da kurulan birinci ve ikinci devletin varlığı ile daha sonra "Güney Azerbaycan" terimiyle de adlandırılacak olan İran Azerbaycanı'ndaki bağımsızlık mücadeleleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

getirmiştir. Ancak zayıfladıklarında 12 Ekim 1813 tarihinde imzaladıkları Gülistan Antlaşması neticesinde Aras Nehri'nin kuzeyini Ruslara bırakmışlardır. Bu Antlaşma'yla Rusya'nın kontrolüne geçen hanlıklar ise Rus güçlerine karşı direnişe geçmiştir. Ancak Osmanlı'dan yardım beklentisinin boşa çıktığını gören hanlıklar, Abbas Mirza komutasındaki Kaçar ordusuyla birlikte Ruslara saldırmışsa da bu savaşlarda yenilmişler ve 21 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşması'nı imzalamışlardır⁷ (Turan, 2011, s. 61-63).

Yapılan bu antlaşmalar sonucunda Azerbaycan'ın ikiye bölünmesiyle birlikte İran Türkleri arasında birçok bağımsızlık hareketi görülmüştür. Bunlardan ilki, 1906'daki Settar Han ve Bağır Han'ın önderliğinde Tebriz'de başlatılan bağımsızlık hareketi ve sonrasında kurulan "Azerbaycan Encümenliği"dir. Ancak Ruslar, bu hareketin Kuzey Azerbaycan'a da sıçramasından korktuğu için 1907'de, İngiltere'nin desteğini alan İran ile anlaşmıştır. Sonuç olarak bu hareket, Rus-İngiliz-İran ortaklığı ile 1909'da bastırılmıştır (Saray, 1988, s. 434). Kısa süren bu Encümenliğin, İran meşrutiyetinin başlamasında önemli katkısı olmuştur (Sarıkaya, 2008, s. 174).

İkinci bağımsızlık hareketinin başlamasında Kuzey'de yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade tarafından 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te ilan edilen Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920'de yıkılmıştır. Kurulan bu Devlet'in Güney'deki etkisi, Tebriz'de Şeyh Muhammet Hıyabani tarafından başlatılan harekette görülmüştür. Tebriz'de, Tah-

ran'ın emirlerini tanımadığını açıklayan Hıyabani, 22 Haziran 1920 tarihinde ayrı bir hükümet kurduğunu, Azerbaycan adını ise Azadistan olarak değiştirdiğini açıklamıştır (Sarıkaya, 2008, s. 176-178). Ancak 4 Eylül 1920'de Tahran'dan gönderilen İran Kozakları hem Azadistan hükümetini devirmiş hem de Hıyabani'yi şehit etmiştir (Swietochowski, 2008, s. 171).

Bu bağımsızlık hareketlerinin arkasından iki direniş girişimi daha sayılabilir. İlki, Hıyabani hareketinin hemen ardından Keleyber bölgesinde Kiyemi'nin önderliğinde gerçekleşen bir direniş hareketidir ve devlet güçlerince bastırılmıştır. İkincisi ise 1 Şubat 1922 tarihinde Lahuti'nin liderliğinde Tebriz'de gerçekleşen bir isyandır ancak bu isyan da hükümetin gönderdiği birlikler tarafından bastırılmıştır (Turan, 2011, s. 64).

İran Türklerinin bir diğer bağımsızlık hareketi ise 3 Eylül 1945 tarihinde Seyit Cafer Pişeveri önderliğinde ilan edilen Azerbaycan Demokrat Fırkası manifestosudur. Bu manifestoya, İran Komünist Partisi "Tudeh" de katılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde yayın yapan *Azerbaycan Gazetesi* ise yeni partinin resmî organı kabul edilmiştir. Bu özerk hükümet, yaptığı ilk kongresinde taleplerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu talepler arasında İran için demokrasi, Azerbaycan için otonomi, Azerbaycan Türkçesinin okullarda ve hükümet kuruluşlarında resmî dil olarak kullanılması, Azerbaycan işleri için Azerbaycan Türklerinden yöneticilerin atanması ve Azerbaycan askerî gücünün oluşturulması gibi konular yer almıştır. Özellikle de eğitim ve kültür alanlarında önemli çalışmalar yapıldığı bu dönem; İngiltere, Rusya ve İran tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasıyla 1946 Kasım-Aralık aylarında sona ermiştir (Gökdağ ve Heyet, 2004, s. 52; Sarıkaya, 2008, s. 176-178).

⁷ İkiye bölünen Azerbaycan coğrafyasında, günümüzde "Kuzey ve Güney Azerbaycan" adıyla iki terim türemiştir. 18 Ekim 1991'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ve İran'da ise Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki eyaletlerin Azerbaycan adıyla oluşturulması -Batı Azerbaycan ve Doğu Azerbaycan eyaletleri (Doğu Azerbaycan eyaleti, 1992'de ikiye bölünmüş ve Erdebil eyaleti oluşturulmuştur.)- bu terimlerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ancak Tahran yönetimi, "Güney Azerbaycan" terimi ile Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın haklarını birlikte müdafaa etme amacı taşıması sebebiyle bu terimden rahatsızdır (Shaffer, 2002, s. 638; Kafkasyalı, 2010, s. 99).

İran Türkleri, bu bağımsızlık hareketi esnasında Sovyet sistemini aratmayacak bir baskı altına alınmış ve zulüm görmüştür. Özellikle 1930'lu yıllarda ülkenin yarısını oluşturan azınlıkları asimile etme ve ulusal bütünlüğü zorla yerleştirme çabası içine giren Pehlevi yönetimi tarafından Azerbaycan Türkçesinin; okullarda, halka açık gösterilerde, dinî merasimlerde, kitap ve gazetelerde kullanılması yasaklanmış ve Türkçe, yazı dili olmaktan çıkarılmıştır. Buna ilave olarak Türkçe yer adları değiştirilmiş ve çocuklara Türkçe ad vermek yasaklanmıştır. Bu hususlar, Pişeveri Hareketi'nde özellikle vurgulanmış ve Türklerin kültürel anlamda var olan haklarının korunması istenmiştir (Swietochowski, 2008, s. 172).

Bu yasak ve baskı 1979'da İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra kısmen de olsa kaldırılmış; birçok kitap, gazete ve dergi Türkçe olarak çıkarılmaya başlanmıştır (Oberling, 1995, s. 155-156). Kültürel ve edebî alanda kazanılan bu özgürlük maalesef uzun sürmemiş, İran-İrak Savaşı'nın başlamasıyla millî hakları isteme çabaları ikinci plana itilmiştir. Bu Savaş'ın sonrasında Rafsancani'nin uyguladığı sıkıyönetim, Azerbaycan Türklerindeki milliyetçiliğin gelişmesine engel olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte İran Türkleri de Tahran yönetiminden yeniden kültürel ve edebî haklar talep etmiş, bu talepler siyasi alanda da görülmeye başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında ise İran yönetimi, Azerbaycan Cumhuriyeti ile sosyal, kültürel ve siyasal tüm ilişkileri kesme yoluna gitmiş, bunun neticesi olarak da Azerbaycan-Ermenistan Savaşı'nda açık bir şekilde Ermenistan'dan yana tavır almıştır (Turan, 2011, s. 65). İslam Devrimi'nde Türklerden önemli ölçüde destek gelmiş olmasına rağmen Devrim sonrasında verilen sözler maalesef unutulmuş ve Türkler, ülke yönetiminde birçok alanının dışında tutulmuştur (Özkan, 2002, s. 76).

3. İran Türklerinde Millî Kültürün Devamlılığı ve Babek

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından İran Türkleri arasında yeni bir boyut kazanan bağımsızlık hareketleri, halk kültüründen özellikle faydalanmaya başlamış; yapılan fikrî ve siyasi mücadelede Türklerin millî kahramanlarına bilinçli olarak yer verilmiş ve girilen mücadele, tarihî bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmıştır.

İran Türklerinin son dönem bağımsızlık hareketlerinde ön plana çıkarılan kahramanlardan biri Babek'tir. İlk olarak 1945'te Tebriz'de kurulan Millî Hükûmet Dönemi adı verilen bir bağımsızlık hareketinde "Babek Gönüllü Grubu" adıyla oluşturulan bir grupta karşımıza çıkan (Uzun, 2012, s. 57) Babek adı; 1999 yılında İranlı Türk öğrenciler tarafından Babek Kalesi'ne çıkılarak başlatılan ve geniş tabana yayılarak kurultaya dönüşen, 2007 yılında Tahran hükûmetince yasaklanan Babek'i Anma Törenleri'nde İran'da yaşayan Türklerin demokrasi mücadelesindeki "hafıza mekânlar"ından birini teşkil etmiş ve Babek'in mücadelesi, bazen birkaç yıllık bazense yüzyıllardır süren bir anının yeniden canlanmasına vesile olmuştur.

Genel bağlamda anılar, hareketsiz olduğundan sadece mekânlaştırdıkları ölçüde sağlamlaşır (Bachelard, 2008, s. 39). Mekâna yüklenen anılar, bireysel olduğu gibi toplumsal da olabilir. Bu mekânların bazıları, yaşanmışlıkları ve üzerine yüklediği anlamlar ile orada yaşayan toplumun hafızasına bazı göndermeler yaparak o toplumun hafıza mekânları olur. Bu mekânlar, toplumu olduğu kadar toplumun bir üyesi olan yaratıcıyı da etkiler ve bu etki; bir bestekâr, şair ya da anlatıcı ve ressam için bir yaratım sebebi olabilir. Hafızadaki olayı yaratıcıya hatırlatan, onun duygu ve düşüncesini tetikleyen şey, yaratıcının bir mekâna ulaşmasıyla ortaya çıkar (Özdamar,

2016, s. 125). Bu bağlamda söz konusu törenlerde Babek Kalesi'ne çıkan ya da bu törene katılan birçok yazar, şair ve âşğın da sadece bu etkiyle yarattığı eserler vardır ve incelemenin bu kısmında ilgili eserlerden bazı bölümler verilecektir. Ancak bu örneklerden önce hafıza mekânı adı verilen terim hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Öncelikle bireysel ya da toplumsal kalıntılar olan hafıza mekânları; doğası gereği yeniye eski, genci yaşlı, geleceği geçmiş üzerinde saymaktır. Bu sebeple mezarlıklar, müzeler, arşivler, bayramlar, anıtlar, kutsal yerler vd. bir başka çağın tanıkları veya sonsuzluk hayalleridir. Bunlar riti olmayan bir toplumun ritleridir; kutsallığı olmayan bir toplumdaki geçici kutsallıklardır; yerel ya da bölgesel özellikleri bertaraf eden bir toplumun farklılaşmalarıdır (Nora 2006, s. 23). İster özel ya da kamusal ister bireysel ya da toplumsal olsun, yaşanan bu mekânlar; kutsal, siyasal veya kültürel bağlamda çeşitli simgeler taşıdığı için insan-mekân ilişkisinde bütüncül çözümlenmelerin birer parçası olarak düşünülmektedir (Narlı, 2007, s. 14).

Hafıza mekânlarının bir diğer özelliği de bu yerlerin "kültürel sınır" adı verilen bölgede yer almasıdır. Kültürel sınır, "benzer yaşam modellerine sahip toplulukların yaşadığı coğrafi bölge"dir. Bu sınır içinde yaşayan toplulukların dil, tarih, gelenek ve görenek, sanat, beslenme alışkanlığı, giyim, folklor, mizah vb. unsurlarında ortaklık söz konusudur (Ferraro ve Andreatta, 2008, s. 409-410).

Kısaca özetlemek gerekirse hafıza mekânı, toplumun dâhil olduğu kültürel sınır içinde toplumun bütün bireylerinde olduğu gibi bir yazar, bir şair veya bir âşık için de önemli bir yer tutmakta ve yaratımın sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

Bu yaratım örneklerine bakıldığında ise ilk olarak Babek'in çeşitli efsanelerde geçtiği görülmek-

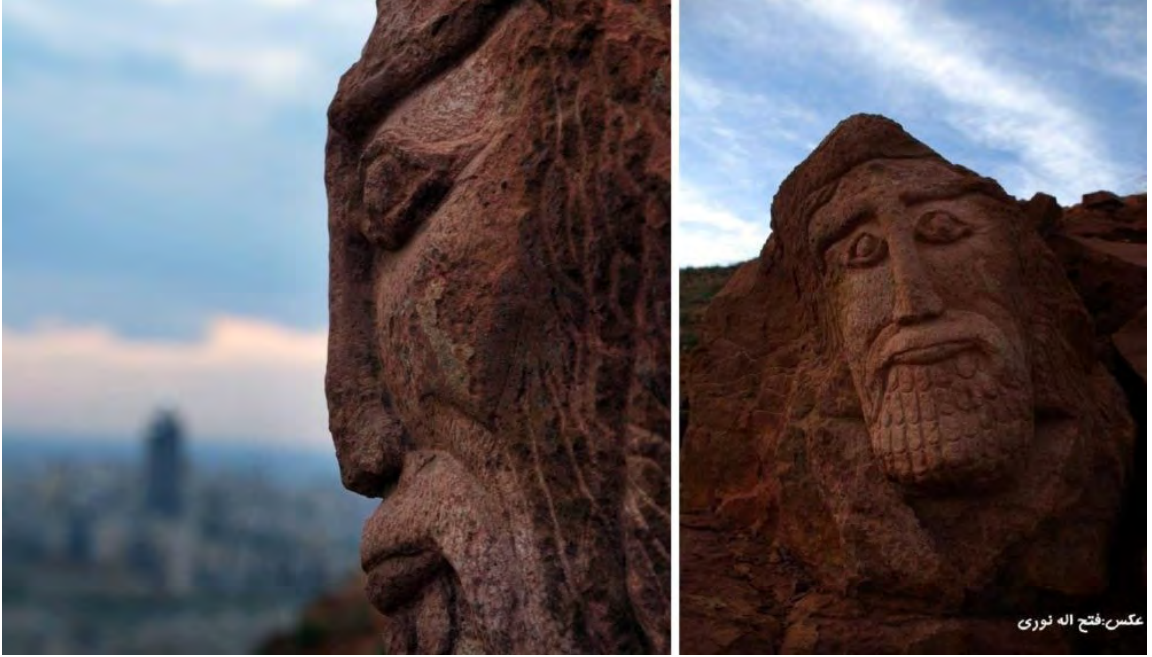
tedir. Tarihi bir karakter olsa da yüzyıllar boyunca halkın muhayyilesinde, hayatının bazı kesitleri yeni bir boyut kazanarak efsaneleşen ve farklı bir kimliğe bürünen Babek; ailesi ve çocukluğundan, bindiği atı ve kılıcına kadar gerçek hayattan efsanevi hayata dönüştürülerek bir kahraman özelliği kazanmaya başlamıştır.

Bu efsanelerden ilki onun şeceresi hakkındadır ve Babek'i anlatan tarihî belgelerden bazıları da bu bilgiyi destekler niteliktedir⁸: "Babek; bir oduncunun, bir başka rivayete göre ise yağ tüccarının oğludur. Nahçıvan'da doğduğu söylene de büyüdükten sonra Karadağ coğrafyasına gelir." (Uzun, 2012, s. 61). Bir başka efsanede ise Babek'in, anlatı kahramanı özelliği kazanmaya başladığı görülmektedir: "Babek ahalinin mandalarını otlatmaya götürürmüş. Bir gün annesi onu bir ağaç altında çıplak şekilde boğulmuş olarak bulur; kafasından, saçlarından ve bedeninin her tarafından kan aktığını görür. Ancak Babek uyanınca bu kanlar kendiliğinden yok olur. Annesi gördüğü bu manzara karşısında Babek'in ileride keramet sahibi, büyük bir zat olacağı kanaatine varır." (Uzun, 2012, s. 62). Bir kısmı alınan bu efsane, onun kahramanlaşma sürecinde kazandığı bir merhaleyi -kahramanın olağanüstü özellikler taşımasını- açıklamaktadır. Diğer efsanelerde de Babek'in kahraman olma merhaleleri oluşmaya devam etmektedir ve bu anlatılarda Babek dışında onun adına da olağanüstü özellikler yüklenmiştir: "Babek'in Şagga adında bir atı vardır. Savaş sırasında Babek, Afşin'e esir düşer. Şagga ise kaçıp Savalan Dağı'nın zirvesine gider ve oradaki gölde gizlenir. Bu at, Azerbaycan'dan bir genç çıkıp Babek'in izinden gidene kadar orada bekleyecektir. O vakit geldiğinde Şagga, söz konusu bu gence yardım etmek üzere gölden çıkacak ve Babek'in intikamını alacaktır. Bir diğer efsane metninde de Babek'in atı, Babek'i kay-

⁸ Efsane metinleri özetlenerek verilmiştir.

Resim 1: Tebriz'deki Aynalı Dağı'na yontulan Babek büstü

Kaynak: Chapar Persian Travel, 2020a

beder. O, sahibini araya araya bir göle gelir. Babek'i bulamayan ve ondan ümidini kesen at, kendisini gölün derin sularına bırakır. O gün bu gündür kayıp olan at, her yıl sahibi Babek'i kaybettiği gün ve saatte gölden çıkıp gölün etrafında koşup şaha kalkar, turnaklarıyla toprağı eşeleyerek Babek'i arar. Akşama kadar bekler ve Babek'i bulamayacağına kanaat getirince tekrar suya girer.”⁹ (Uzun, 2012, s. 62-63).

Verilen metinlerde görüldüğü gibi Babek, artık destan kahramanı olma özelliği göstermeye ve destanlaşma merhalelerini katetmeye başlamıştır ki ileriki kısımlarda Tebrizli Âşık Gafar İbrahimi'nin tasnif ettiği “Kahraman Babek” adlı destan inceleyenirken onun kahramanlaşma merhaleleri hakkında yeniden bilgi verilecektir.

İran Türkleri arasında Babek'e sadece efsane ya da destanlarda değil kültürün birçok unsurunda da rastlanmaktadır. Babek adının, İran Türkleri arasında

“insan adı” olarak sıkça kullanılması ya da “And olsun Babek'in kanlı yüzüne...” şeklindeki ant ve yine Babek'in ölüm sırasındaki metanetine atfen “Sarala sarala yaşamaktansa kızara kızara ölmek iyidir.” atasözü, bu unsurlardaki Babek'in birer görünümüdür (Uzun, 2012, s. 58, 61).

Babek'in İran Türklerindeki önemini gösteren bir diğer kültür unsuru da Tebriz'deki Aynalı Dağı'na yontulan Babek'in büstüdür. Tebrizlilerin gezi ve piknik alanı olarak sıklıkla ziyaret ettiği bu mesire alanına yapılan büst, nüfusunun tamamına yakını Türk olan Tebriz halkı için yeni bir hafıza mekânı özelliği kazanacaktır.¹⁰

Babek'in Türkler arasında bağımsızlık sembolü niteliği kazanmasında şüphesiz birçok âşık, yazar ve şairin önemi büyüktür. İran Türkleri âşık muhitleri arasında en canlı muhit olma özelliğini gösteren Tebriz/Karadağ Âşık Muhiti'ndeki âşıkların şiirlerinde işlediği konulardan biri de Babek ve Babek'in bağımsızlık duygusudur. Bunun sebebini,

⁹ Kahramanın atının denizden çıkması, Türk Dünyası'nın en yaygın destanlarından biri olan Köroğlu Destanı'nda da geçmektedir. Söz konusu destanın İran'da Azerbaycan Türkleri varyantlarında; denizden çıkan iki aygır, Köroğlu'nun babası Mehter Ali'nin otlattığı yıldıkdaki iki kısırakla çiftleşir ve bu çiftleşmeden Köroğlu'nun atları -Kırat ve Dorat- doğar.

¹⁰ Babek büstüne ilişkin bir haber için bk. GATDB, 2020.

Tebriz'deki âşıkların çoğunlukla Babek Kalesi'nin bulunduğu Karadağ bölgesinden gelmiş olmalarına bağlayan Âşık Ayet Kamberi,¹¹ Babek'in kendisinde hissettirdiği duygunun kaynağını şu şekilde açıklamaktadır:

Babek Kalesi'ne yakın bir yerde doğmak, düşüncelerimi ister istemez etkilemiştir. Babek'in amacı ve giriştiği mücadele, sadece beni değil Karadağ'da doğmuş diğer âşıkları da derinden etkilemiştir. Babek'in bu mücadelesi, gönüllerimize taht kurduğu için âşık meclislerimizde yankılanmaktadır. Âşıklar genellikle mensubu olduğu milletin manevi değerlerini yaşatmak ve canlı tutmak için çalışırlar. Bu değerlerden biri de Babek'tir. Babek'in etkisi, İran Türklerinde olduğu gibi İranlı Türk âşıklarda da inkâr edilemez ölçüdedir¹² (Özdamar, 2012, s. 41).

Tebriz Âşık Muhiti'nde Babek konulu birçok şiir yaratılmıştır. Bunlardan biri, Âşık Gafar İbrahimi'ye aittir.¹³ Babek'in hayatını âşıklık geleneğine uygun olarak destanlaştıran İbrahimi'nin birçok şiirinde Babek ve onun mücadelesi önemli bir yer tutmaktadır. İbrahimi'nin 1996 yılında yarattığını belirttiği ve 13 dörtlükten oluşan bir şiirinde,¹⁴ Babek'in hayatından kesitler verilmekte ve onun Abbasilere karşı giriştiği mücadele ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.¹⁵

*İrmi [yirmi] üç il [yıl] Karadağ zirvesinde,
Kartal kimi [gibi] yuva kurdu Babek'im.
Vahşi Mutesem'in beraberinde,
Polad kılınıcı vurdu Babek'im.*

...

¹¹ Âşık Ayet Kamberi'nin hayatı ve edebî yönü için bk. Özdamar, 2019a; Revan, 1383/2004, s. 126.

¹² Röportajın diğer kısımları için bk. Galiboğlu, 2008.

¹³ Âşık Gafar İbrahimi'nin hayatı ve edebî yönü için bk. Kafkasyalı, 2009, s. 93-96; Özdamar, 2019b.

¹⁴ Söz konusu şiir, 2010 yılında yaptığımız alan araştırması sırasında âşığın evinde kendisinden derlenmiştir.

¹⁵ İran Türkçesine ait metinlerdeki bazı kelimelerin Türkiye Türkçesi karşılığı [ ] içerisinde verilmiştir.

*Helafet [hilafet] ordusu harda [nerede] dayandı?
Yandırdığı odun [ateşin] içinde yandı,
Bura odlar [ateşler] yurdu Azerbaycan'dı,
Gelen orduları yordu Babek'im.*

(Âşık Gafar İbrahimi)

Aynı konu ve duygularla şiir yaratan bir diğer âşık da Tebrizli Âşık Abbas Hazreti'dir.¹⁶ Hazreti'nin, 2006'da yarattığını belirttiği bu şiir, İran'daki Türk kahramanlarının yanında Babek'i ve Babek'in durumunu sorgulamaktadır.¹⁷

*Ne geder [kadar] yatacak onu bilmirem,
Bir gün oyanacak [uyanacak] eli [ili, halkı] Babek'in.
Buludlar dolacak, şimşek çahacak [çakacak],
Ahacak [akacak] dağlarda seli Babek'in.*

...

*Evlili Abbas'am ahsa da kanım,
Bu veten yolunda çıhsa da canım,
Sene kurban olum [olayım] Azerbaycan'ım,
Dünyayı tutacak dili Babek'in.*

(Âşık Abbas Hazreti)

Babek konulu şiir yaratan bir diğer âşık ise Âşık Ali Feyzullahi Vahid'dir.¹⁸ Tebriz Âşık Muhiti'nde "Dede Korkut" adıyla da anılan Feyzullahi Vahid'in 1980 yılında Babek Kalesi'ndeki ziyareti esnasında yarattığı şiir, 1999'da başlayan Babek'i Anma Törenleri'nden çok daha önce de İran Türklerinin bu kaleyi ziyaret ettiği ve burayı bir hafıza mekânı olarak gördüklerinin göstergelerindedir.

*Sular aşdı seddimi
Geldi, tapdı [buldu] reddimi [izimi]
Efşin'in namerdliği
Eydi [büktü] benim geddimi [boynumu]*

(Âşık Ali Feyzullahi Vahid)

¹⁶ Âşık Abbas Hazreti'nin hayatı ve edebî yönü için bk. Özdamar, 2019c.

¹⁷ Söz konusu şiir, 2010 yılında yaptığımız alan araştırması sırasında Genceli Âşık Okulu'nda kendisinden derlenmiştir.

¹⁸ Âşık Ali Feyzullahi Vahid'in hayatı ve edebî yönü için bk. Özdamar 2014: 187-280.

Birkaç dördlüğü alınan bu şiiirlerde İran Türkü âşıklar, Babek'i kendi millî kahramanı kabul etmektedir. Hatta bu âşıklardan bazıları, Babek'i çok özel bir konuma yerleştirmekte ve onu; Emir Erşat, Setter Han, Bağır Han gibi tarihî kişilikler ve Koroğlu gibi destan kahramanlarıyla eş değerde görmektedir (Özdamar, 2012, s. 44).

Âşıklar dışında İranlı Türk şairlerinde de aynı konu kendisine yer edinmiş ve birçok şair kahramanlığın sembolü olarak Türk kahramanların yanına Babek'i de eklemiştir. Bu şiiirlerden biri olan Muğan'ın 31 Mayıs 1986 tarihinde yazdığı *Derin Düşünce* adlı şiiirinde İran Türklerinin Babek'ten beklentileri dile getirilmiştir.

Derin düşünceli, çal [bütün] düşmanınla
Koru bu ölkeni [ülkeyi]; başla, canınla
Bu yurdun yazısın [kaderini] yaz, al kanınla
Düşman yazanmasın zavalın [sonunu] Babek
...
Pak, olub üreyin [yüreğin] vetene [vatana] bağlı
Vetensizler olar düşmene bağlı
Sen ele [ile, halka] bağlısan, el [halk] sene bağlı
Bu elin [halkın] heyalı [hayali], heyalın Babek
(Muğan, 2011, s. 87)

Son yıllarda İranlı Türk şairler arasında Babek konulu şiiirlerin sayısı daha da artmaktadır. Bunun sebepleri arasında Babek'i Anma Törenleri'nin yasaklanması, Karikatür Krizi, İran'da her geçen gün yükselen Türk milliyetçiliği ve İran Türklerinin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hak talepleridir.

Bu duygu yoğunluğunun, Türk toplumunun birer mensubu olan şairlerde de görülmesi doğaldır. Babek'i ve onun mücadelesini şiiirlerinde kullanan bir başka şair olan Attila Kişizade bir şiiirinde:

Kanlı bahuşında canavar kursa da gerdek
İtler yürüdü gözlerinin sirrine [sırrına] Babek
...
Neslin kılıncın senden alıp kında çürütdü
İndise [şimdi ise] o kından cöceren [çıkan] toplara
baş çek
Partlat [parlat] kalamı [kaleni]; taşlara, sıldırlara
[kayalıklara] sığma
Kan tanrısı, kan tanrısı, kan tanrısı Babek!

diyerek Babek'i kırmızıyla özdeşleştirmiş ve onun da mücadelesinde önemli renklerden biri olan kırmızı rengin, mensubu olduğu millet açısından önemini vurgulamıştır (Uzun, 2012, s. 58).

Babek'in hayatı hakkındaki bir diğer şiiir de Mir Celil Hüseyini'ye (Seyid) aittir. Hüseyini'nin 2003'te yayımladığı *Kanlı Güneş (Babek Poeması)* adlı kitabında, Babek'in hayatındaki dönüm noktalarını; "Cavidan Uyandı, Savalan'da Yağ Satan, Balaca Babek'in Duygusu, Babek İgit Oldu, Cavidan'la Babek'in Görüşü, Babek'le Ebu İmran'ın Döyüşü, Cavidan'ın Ölümü ve Babek'in İlhan Olması, Babek'in Humeyd'in Oğlu Muhammed ile Döyüşü, Samarra Şehri, Koçak Her Yerde Koçakdır" gibi başlıklarla şiiirleştirmiştir.

Efsane, atasözü ve antlarda tema olarak görülen, son dönem Türk şairlerde ise "bir bağımsızlık sembolü" olarak kullanılmaya başlanan Babek'in, gerçek hayattan çıkarılarak bir kahramana dönüştürülmesinin son merhalesi, Âşık Gafar İbrahimi'nin tasnif ettiği *Kahraman Babek* adlı destanda görülmektedir. Âşığın, 10 Nisan 2003 tarihinde tamamladığını ve âşık olarak gittiği yerlerde, toy ve şenliklerde hem kendisi hem de yetiştirdiği diğer âşıklar tarafından anlatıldığını söylediği¹⁹ bu destanla birlikte Babek, artık İran Türk folklorunda Koroğlu'na yoldaş olan bir destan kahramanı olmuştur.

¹⁹ Söz konusu destan metni, 2010 yılında yaptığımız alan araştırması sırasında âşıktan yazılı olarak alınmıştır.

Söz konusu destandan bir küçük parça incelendiğinde âşığın bu destanı yaratırken detaylı bir araştırma yaptıktan sonra tasnife başladığı görülebilir. Tebriz âşıklık geleneğindeki destan anlatımına uygun olarak 3 üstatnamenin ardından destan metni- ne geçen İbrahimi'nin tasnif ettiği bu destanın giriş kısmından kısa bir bölüm şöyledir:

Uşaglıg [çocukluk] zamanından hedefi halgı- na hizmet [hizmet] etmek idi. Çohlu müddetler [uzun süre] Hemedan'da, Tebriz'de şagırlık eden- den [çalıştıktan] sonra Cavidan Şehrek'in ondan huşu gelib [hoşlanmış] gördü ki o çoh reşid bir ca- vandır [çocuktur].

Ele [öyle] ki Cavidan'ın gözü Babek'e düşdü [gör- dü], onun çalışmasın gördü, çoh huşu geldi. Onun hereketi Cavidan'ı hayrete saldı [şaşırttı]. Cavi- dan özü özüne [kendi kendisine] dedi: "Bu cevan [çocuk] insaf deyil demirci şagirdi [çırağı] ola; bu gerek gahramanlar cergesinde [arasında] görüne."

Bu halda götürüb bele [böyle] dedi.

Aldı Cavidan:

*Gördüm gocağlıgın [koçaklığın] gayretli cevan
Gel, senle bir gedek [gidelim] Bez Galası'na
İgitlik [yiğitlik] gösterek yağı [düşman] garşında
İgit gerek [görelim], gedek öz galasına*

...

Aldı Babek:

*Atam elden gedib sine dağlıyam
Anam terefından golu bağılyam [çaresizim]
Azerbaycanlıyam, Garadağlıyam
İndi tuş olmuşam [karşılaştım] söz galasına.*

(Âşık Gafar İbrahimi)

Metinde de görüldüğü gibi Tebriz âşıklık gele- neğinin destan anlatımına uygun olarak kahraman- ların konuşmaları şiir formunda verilmiştir. Tarihi

metinlerde de görüldüğü üzere Babek'in çocukluk çağı, destanda kısaca nakledilmiştir. Onun sonraki hayatı destanda daha ayrıntılı verilmiş ve âşık tara- fından Türk kökenli olduğu iddia edilen Babek'in hayatı, destanda genel hatlarıyla şu başlıklar altında anlatılmıştır:

- Cavidan ile tanışan Babek'in, annesinden izin alarak Bezz Kalesi'ne gitmesi
- Cavidan'ın, Babek'teki yeteneği fark edip onu yüksek mevkiye getirmesi
- Cavidan'ın ölümü
- Babek'in, Cavidan'ın eşi Güldaniye Hanım'la evlenip Hürremilerin lideri olması
- Babek'in, kardeşi Abdullah'ı görevlendirerek an- nesini Bezz'e götürmesi
- Babek'in, Güldaniye Hanım'dan çocuğu olması
- Babek'in, sevgilisi Pervin'i Bezz'e getirmesi
- Mutasım'ın, Babek'i yakalaması için çeşitli ko- mutanları görevlendirmesi
- Bu komutanların başarılı olamaması üzere Af- şin'in görevlendirilmesi
- Babek'le mücadelesinde ilk olarak başarılı ola- mayan Afşin'in, Bezz'e gelip Afşin'le görüşmesi
- Babek'in teslim olması için Afşin'in uğraşları ile Babek'in teslim olmaması
- Afşin'in karargâhına dönmesi
- Afşin'in Bezz'e saldırması
- Babek'in Bezz'den kaçması ve dostu olarak gör- düğü Sehl bin Sinbat'a sığınması
- Sehl bin Sinbat'ın, Babek'i Afşin'e teslim etmesi
- Babek'in Bağdat'a getirilmesi
- Kol ve bacaklarının kesilmesinden sonra idam edilen Babek'in cesedinin halka teşhiri

Sonuç olarak İran Türklerinin kültür unsur- larında (efsane, destan, şiir, atasözü, deyim, ant vd.) Babek konulu metinlerin tamamının toplanıp incelenmesi ayrı bir çalışma konusu olacağından kısa örnekleri verilen bu metinlerle tarihi Azerbay-

can coğrafyasında yaşayan Türklerin birçok kültür unsurunda Babek'in önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Babek, özellikle efsane ve destan metinlerinde tarihî kişiliği dışında artık bir destan kahramanı hüviyeti kazanmış durumdadır.

4. Babek'i Anma Törenleri'nin Kültürel ve Siyasi Yönü

İran Türkleri arasında Babek'in birçok kültürel unsurunda karşımıza çıktığı ve günümüzdeki gibi sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hak talepleri için olmasa da İran Türklerinin belli dönemlerde Babek Kalesi'ne çıktıkları söylenmişti. Bu kısımda ise ilki 1999'da başlatılan ve İran yönetimi tarafından 2007'de yasaklansa da sonraki yıllarda devam ettirmeye çalışılan Babek'i Anma Törenleri'nin kültürel ve siyasi yönü ile bölgedeki etkisine değinilecektir.

Bu hususlara geçmeden önce günümüzde Babek Kalesi olarak bilinen kalenin konumu hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Cavidan Kalesi, Cumhur Kalesi ve Bezz Kalesi olarak da bilinen

Babek Kalesi, Tebriz şehrinin 300 km kuzeyinde ve Keleyber şehrinin 5 km güneybatısındadır. Babek Kalesi'nin bulunduğu bölge (Karadağ Sıradağları) Greenwich'e göre 29-38° doğu meridyeni, 45-47° kuzey paralellerinde yer almaktadır. Yüksekliği 2.300 ila 2.600 m olan konik bir dağ üzerine kurulmuş bu kale, 400-600 m arasında değişen uçurlarla çevrilidir. Kaleye ulaşmak için ancak iki kişinin yürüyebileceği dar bir yoldan geçilmesi gerekir. Eski kaynaklarda Kelenber, Kelenbez ve Kelenbe olarak söz edilen bu bölge; doğudan Parsabad, güney ve güneydoğudan Eher, batıdan ise Culfa şehirleriyle komşudur (Danişver, 2004a, s. 7-8).

Babek Kalesi, son yıllarda İran Türklerinin kültürel ve siyasi haklarını elde etme sürecinde, sivil ve demokratik gösterilere sahne olan önemli mekânlardan biri olmuştur (Turan, 2005). Geçmişte Abbasilere karşı girişilen mücadelede sembol olan bu kale, günümüzde İran Türkleri için söz konusu hakların talebinin gerçekleştirildiği hafıza mekânlarından biri hâline gelmiştir.

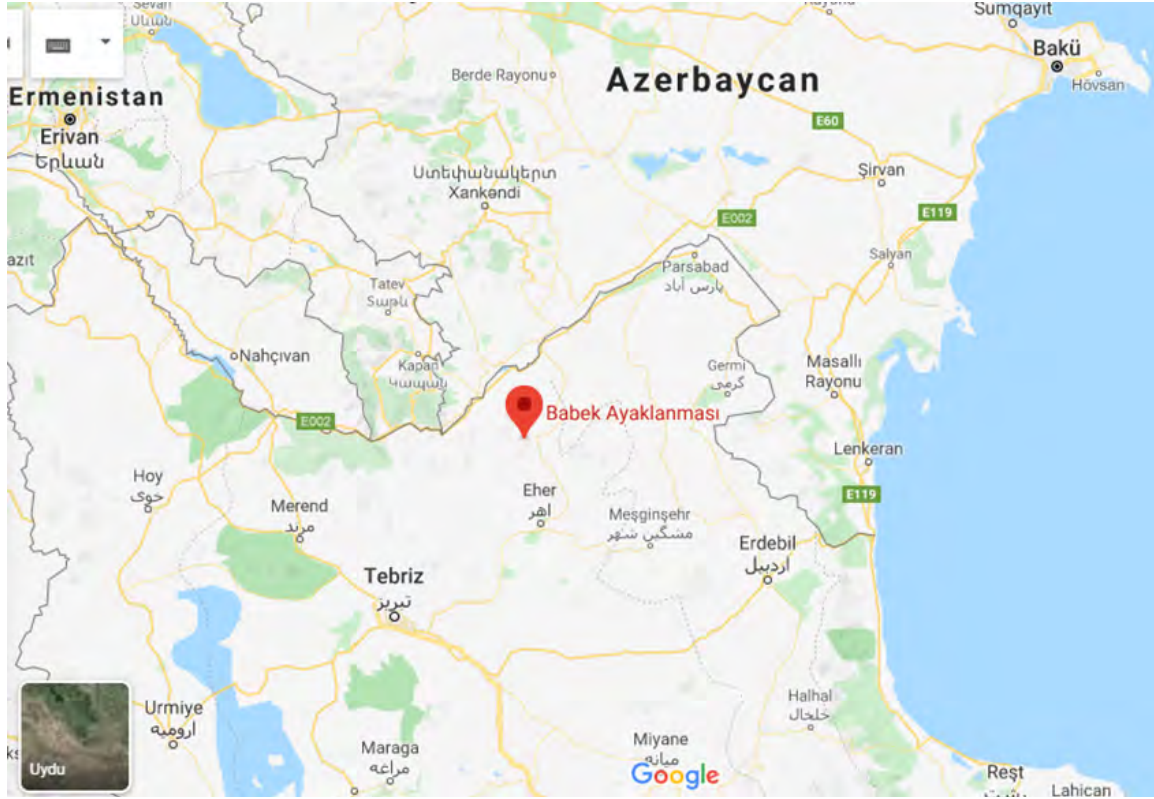
Resim 2: Babek Kalesi

Kaynak: Chapar Persian Travel, 2020b

Resim 3: Kalenin konum bilgisi

Kaynak: Google Maps, 2020

Kale'de yapılan törenlerin genel özelliği, İran Türkleri tarafından talep edilen kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi haklardır. 2000'de yapılan törende ağırlıklı olarak kültürel yoğunluklu bir etkinlik olarak görülen bu törenler, 2001 sonrasında yavaş yavaş kültürel, ekonomik ve siyasi hakların talep edildiği bir platforma dönüşmüştür. İlk yıllarında İran dışında sadece Azerbaycan ve Türkiye mediasında haber olan bu törenler, 2004 yılına gelindiğinde artık dünyadaki birçok ülkenin merakla izlediği bir etkinlik özelliği kazanmıştır. Daha sonraki yıllarda -özellikle de 2006 yılında- gerçekleşen ve İran'da yaşayan Türklerin hamam böceğine benzetildiği bir karikatürün ülke çapında protestolara sahne olduğu -literatüre Karikatür Krizi olarak geçen- bu olayla birlikte törenlerdeki katılımcı sayısı zirveye çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle ilk yıllarında yüzler, sonraki-lerde binler ile anılan katılımcı sayısı, 2004 yılından

itibaren özellikle de 2006'daki Karikatür Krizi'nden sonra milyonlarla anılmaya başlanmıştır.

Tabii olarak bu törenlerin ortaya çıkışı ve katılımcı sayısındaki sürekli artışın başka sebepleri de vardır. Bunların başında İran Türklerinin "kimlik sorunu" gelmektedir. İran Türkleri, yüzyıllar boyunca kullandıkları ana dillerini son yüzyılda hiçbir platformda kullanamamışlar; Türkçeye ait kelimele-ri ad olarak taşıyamamışlar; yüzyıllardır Türkçe adla andıkları il, ilçe, köy ve diğer toponimlerin adlarının Farsçasıyla değiştirildiğini görmüşler; dillerinden (gönül) geçen duygularını dillerine dökememenin acısını çekmişlerdir. Bu sıkıntılara tahammül etmek de bireysel olduğu kadar toplumsal olarak da sınırlıdır ve İran Türkleri tüm bunlara olan tepkilerini, giriştikleri birçok bağımsızlık hareketinde göstermiştir. Özellikle Pehlevi Dönemi'nde yaşadıkları

Resim 4: Babek'i Anma Törenleri: Kaleye tırmanış

Kaynak: Haberler, 2018

istibdat, İran Türklerinin İslam Devrimi'ne büyük oranda destek vermelerini sağlamış olsa da Devrim'den sonraki ilk yıllarda verilen hakların sonraki dönemlerde denetimli serbestliğe bırakılmasıyla İran Türkleri, geçmişteki yasakların sıkıntılarını yeniden yaşamaya başlamış; buna olan tepkilerini de her fırsatta ve platformda dile getirmişlerdir. Bu taleplerin dillendirildiği mecralardan biri de Babek'i Anma Törenleri olmuştur.

Törenlerdeki katılımın her geçen yıl artmasındaki bir diğer sebep de "İran ekonomisinde yaşanan kriz"dir. Ekonomik zorluk yaşayanların; bu sıkıntılarını çözmek için çaba sarf etmeleri, çözümsüzlük durumunda ise bu sorunu dile getirecekleri bir platform bulmaları elzemdir. Bu platformu huzurlu bir şekilde bulamayan halk da doğal olarak bunu yüksek sesle söyleyebileceği bir ortam arayışına girer ki ilk olarak kültürel bir tören niteliğinde başlayan Babek'i Anma Törenleri'nin sonraki yıllarda sosyal ve ekonomik, en sonda da siyasi hak taleplerinin söylendiği bir platforma dönüşmesinin sebeplerinden biri de budur.

Günümüzdeki en önemli istekleri, millî kimliklerini korumak ve yaşatmak olan İran Türkleri, Babek'i Anma Törenleri'nde İran yönetimine yöneltilen talepler ve şikâyetler arasında; Türkçenin eğitim diline dâhil edilmesi, kültür unsurlarının (dil, müzik, sanat vd.) özgürce yaşanması ve Türklere uygulanan asimilasyon iddiaları göze çarpmaktadır. Bu talep ve şikâyetlere bakıldığında bu törenlerin İran Türkleri açısından millî birlik ve beraberlik ruhunu canlandıran önemli aktivitelerinden biri olduğunu söylemek gerekmektedir (Dinç, 2005). Türklerin bu talepleri, törenler başlamadan çok daha önce -1945'te- Pişeveri önderliğinde ilan edilen Azerbaycan Demokrat Fırkası manifestosunda dile getirilerek Pehlevi yönetimine yöneltilmişti. Bu bağlamda düşünüldüğünde İran Türkleri, söz konusu taleplerine 1945'ten günümüze kadar ulaşamamışlar ve hâlâ bu taleplerini İran yönetimine duyurmak için çaba sarf etmektedirler.

İlk olarak Prof. Dr. Muhammet Taki Zehtabi ile birlikte bir grup öğrencinin ziyareti ile başlayan Babek'i Anma Törenleri, sonraki yıllarda toplumun

çeşitli katmanlarını da içine alan toplumsal bir harekete dönüşmüştür. 4-5 Temmuz günlerinde önce kültürel bir etkinlik olarak başlayan bu törenler, İran yönetimi tarafından ilk olarak kaleye çıkan kişilerin içki içtikleri, kumar oynadıkları ve yüksek sesle müzik dinledikleri gibi suçlamalarla yürütülen antipro-pagandalara;²⁰ sonrasında ise söylem değiştirilip Babek'in İslam'a karşı savaşan bir kâfir olduğu savunularak bu sebeple de Kale'de yapılan törenlerin "dine aykırı olduğu" yönündeki iddialarla engellenmeye çalışılmıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu törenlerin eğlence dışında farklı bir sosyolojik tepki, başka bir ifadeyle bir halkın "özüne dönüş töreni" mahiyeti taşıdığı anlaşılmıştır (Danişver, 2004b, s. 28; Keskin, 2004, s. 20-22). Yönetiminin tüm söylemlerine rağmen söz konusu törenlere katılımın İran Türkleri arasında her geçen yıl daha da artması üzerine törenleri engellemek için tekrar söylem değiştiren İran yönetimi; Babek'in İran asıllı bir kahraman olduğunu savunmuştur.²¹

Bununla da törenleri engelleyemeyen ve Babek'in İran Türkleri arasında bir sembole dönüşmesine mâni olamayan İran yönetimi, bu törenlerin dış

güçlerin desteğiyle yapıldığını iddia edip bunlara kanılmaması gerektiği, İran'da yaşayan Türklerin de Lur ve Beluçlar gibi İran'ı oluşturan halklardan biri olduğunu ve İslamiyet çatısı altında İran'ı oluşturan diğer etnik gruplarla birleşmesi gerektiğini söyleyerek dini kayguları ön plana çıkarıp Babek'i Anma Törenleri'ne katılımı engellemeyi denemiştir (Cohen, 2014, s. 172).

İran'da yönetime yakın bir medya unsurunun ve töreni düzenleyenlerin 2016 yılı kutlamaları sonrasında, bu törene bakış açılarını göstermesi bakımından bir örnek vermek yerinde olacaktır. *Cumhuri-yi İslami* gazetesi bu törenlere katılanları, "Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nden destek alan ayrılıkçı unsurlar olmakla suçlayarak bazı yerel Azeri Türk gazetelerinin, devlet kurumlarının sansüründen çekinmeksizin dışa bağımlı unsurlar ile eş güdüm içinde olduklarını" iddia ederken ilgili törenleri düzenleyenler ise "Bu insanlar ayrılıktan yana değil. Azeri Türklerinin İran Anayasası çerçevesinde çeşitli ulusal istekleri ve hakları bulunmaktadır." şeklinde nitelen-dirilerek bu iddiayı reddetmekte ve yapılan törenlerin kültürel ve siyasi hak taleplerinden başka bir şey olmadığını savunmaktadır.²²

Bu kısımda Babek'i Anma Törenleri'ndeki aktivitelerden ve bunların nasıl bir atmosferde yapıldığından da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Törenler esnasında karşımıza çıkan ilk görüntü, katılımcıların farklı gruplar hâlinde kaleye yürümeleridir ve bu grupların hemen her birinde birer şarkıcı, âşık, şair ve müzisyen vardır. Bu gruplar, yürüyüş güzergâhındaki bazı bölümlerde şarkı/türkü söyleyerek, şiir okuyarak, enstrüman çalarak hatta Babek'in hayatından bazı kesitleri tiyatral gösterilerle sunarak törene iştirak etmektedir. Bir grubun içindeyken hissedilen harmoni, o grubun dışına çıkıp yeni bir gruba dâhil olduğunda kaybolma-

²⁰ Törenlerin engellenmesi adına *Cumhuri-yi İslami* gazetesinde (No: 6420) çıkan haber; "Tebriz'den gelen haberlere göre geçtiğimiz temmuz ayının başlarında, birkaç grup turist kervanları biçiminde bireysel veya ailece çeşitli bölgelerden -özellikle Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan ve Erdebil illerinden- dağlık Keleyber bölgesine yollanıp "Babek Hürremdin'in Doğum Düğünü" adıyla dans, içki içme ve şeriat dışı keyif sürmeye girişmişlerdir. Son iki üç yılda yaygınlaşmış olan bu girişim, bu yıl 27 Haziran-4 Temmuz günlerinde daha geniş hazırlıklar ile daha fazla propagandayla gerçekleşmiş ve birkaç şüpheli kişi, çeşitli propaganda yöntemlerinden yararlanarak törene katılmaya çalışmışlardır. Babek Hürremdin'in doğum yıl dönümünün şu günlere denk gelmesine yönelik hiçbir belgenin bulunmamasına bakıldığında; sırf coğrafi koşullardan kız-erkek karışımı tetikleme, etik bulaşıklık ve diğer şüpheli amaçlar için yararlanarak gerçekleşmektedir." Bir diğer gazete olan *Ya Lesaret* gazetesinde ise şu haber yapılmıştır: "4 Temmuz tarihinde, Babek Hürremdin'in doğum günü dolayısıyla bir tören gerçekleştirildi. Bu törende kimileri, Babek'in doğumunu bahane ederek İslam değerlerine aykırı eylemler ve Azeri şarkılar (!) söyleyerek dans etmeye ve tepinmeye girişmişlerdir. Bu törende [Kuzey] Azerbaycan Cumhuriyeti devlet amblemini taşıyan pankartlar geniş bir şekilde topluluk arasında dağıtılmıştır" (Meşahir, 2004, s. 39-40).

²¹ İran yönetiminin bu iddiasını destekleyenlerden biri Kaveh Farrokh'tur. Farrokh, "Pan-Turanianism Takes Aim at Azerbaijan: A Geopolitical Agenda" adlı yazısında, İranlı Türk araştırmacıların ortaya attıkları ve Babek'i Anma Törenleri'nde katılımcılara kabul edilen düşünceye -Babek'in Türk kökenli olduğu fikrine- ve törenlerde katılımcıların sembol olarak kullandığı "bozkurt"un Türklere ait olduğu fikrine karşı çıkmak için Babek'in Türk soylu olmadığını, aksine Pers asıllı olduğunu, ayrıca bozkurdun sembol olarak Türklerce değil Yunanlılarca kullanıldığını iddia etmiştir (Farrokh).

²² Daha fazlası için bk. The Diplomatic Observer, 2016.

Resim 5: Babek'i Anma Törenleri: Kaleye tırmanış

Kaynak: Araz News, 2015.

Resim 6: Tören sırasında çocukların şiir okuyup dans ettikleri sahneden birer görüntü

Kaynak: Youtube, 2015a

makta ve tören, her bir parçası yekpare “x nesnesi” olan bir yapboz parçasının birleştiğinde büyük bir “x nesnesine” dönüşmesi gibi görülmektedir. Ayrıca katılımcılar arasında törene eş ve çocuklarıyla gelenler azımsanamayacak kadar çoktur ve bu durum da törenler sırasında olası taşkınlıkları önlemekte ve töreni bir şölene dönüştürmektedir.²³

Törenler sırasında çalınan müzikler, söylenen türküler, okunan şiirler ve atılan sloganlar arasında dikkati çeken en önemli unsur, katılımcıların tamamına yakınının elleriyle “bozkurt işareti” yaparak “kurt gibi ulumaları”dır. Ergenekon Destanı’nda yol gösterici olarak karşımıza çıkan ve Türklerde bir sembol olan bozkurdun, İran’da tüm Türkleri kucakladığını ve herhangi bir siyasi organın tekeline girmediğini özellikle belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple hangi siyasi gruba mensup olurlarsa olsunlar, törene katılan herkes için bozkurt sembolü; girilen kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi direnişte

bir “yol gösterici” özelliği taşımaktadır.

Babek'i Anma Törenleri'nin siyasi bir kaosa yol açabileceği korkusu yaşayan İran yönetimi, 2007 yılında Babek Kalesi'nde tören düzenlemek için kalabalık gruplar hâlinde Kale'ye çıkmayı yasaklamıştır. Buna rağmen İran Türkleri, 2007 ila 2020 yıllarında tüm baskı ve zorlamalara rağmen ilgili töreni düzenlenmeye çalışmıştır. Bu durum karşısında İran yönetimi, sert tedbirler alarak töreni organize ettiğini iddia ettiği kişileri tören öncesinde; bazı aktivistleri ise tören sırası ve sonrasında tutuklamıştır. Bu tedbir ve tutuklamalar hem ulusal basında hem de dünya basınında yer almış; İran yönetiminin bu tutumu eleştirilmiş ve birçok sivil toplum kuruluşu, tutuklanan aktivistlerin serbest bırakılması için İran yönetimine çağrıda bulunmuştur.²⁴

²³ Babek'i Anma Törenleri sırasında okunan şiirler, söylenen türküler ve diğer etkinliklerin görüntülerinden birkaçı için bk. Youtube, 2008a; Youtube, 2008b; Youtube, 2015b; Youtube, 2015c.

²⁴ Bu haberlerin bazıları için bk. Araz News, 2017; Haberler, 2018; UNPO, 2018; VOA News, 2018; İbrahimi, 2018. Uluslararası Af Örgütü'nün 11 Ağustos 2018'de MDE 13/8889/2018 sayılı basın açıklamasında, Temmuz 2018'de Babek'i Anma Törenleri öncesinde ve sırasında 80'den fazla katılımcının gözaltına alındığı açıklanmıştır. Açıklamada Babek'i Anma Törenleri'nin hangi sebeplerle yapıldığı hakkında şu bilgiye yer verilmiştir: “Çocuklu ailelerin de aralarında bulunduğu binlerce kişi, sayısı birkaç milyonu bulan İranlı Azerbaycan Türkleri için önemli günlerden olan 6 ve 7 Temmuz 2018

Resim 7: Babek'i Anma Törenleri: Mola esnasında şiir okunurken

Kaynak: Araz News, 2015.

Her yılın temmuz ayının ilk günlerinde düzenlenmek istenen bu törenler, İran yönetimi tarafından polis ve askerî güç kullanılarak engellenmeye çalışılmışsa da töreni tertip edenlerin yaptıkları basın açıklamasından²⁵ anlaşılan, ilgili törenlerin gelecek yıllarda da düzenlenebilmesi için her şartın zorlanacağı yönündedir. Nitekim geçtiğimiz yıllarda törene katılanlara karşı İran yönetiminin sert tavrı, tutuklanan aktivistler, diğer yasaklar ve ayrıca 2020 yılında tüm dünyayı olduğu gibi İran'ı da etkisi altına alan koronavirüs salgını bile İran Türklerinin Kale'ye çıkma ve tören yapma isteklerine mâni olmamış, 5 Temmuz 2020 tarihinde Babek Kalesi'ne çıkmak ve Babek'in doğum gününü anmak isteyen

tarihlerinde barışçıl bir şekilde toplanarak ana dillerinde şarkı söylemek gibi çeşitli etkinlikler gerçekleştirmişlerdir. Kutlamalar, her yıl temmuz ayının ilk hafta sonunda Doğu Azerbaycan Eyaleti'nin Keleyber şehrine yakın bir dağın tepesinde bulunan tarihi Babek Kalesi'nde yapılıyor. İran'ın Azerbaycan bölgesinde tanınmış bir devrimci olan Babek Hürremdin'in doğum gününü kutlamak amacıyla düzenlenen bu etkinlikler aynı zamanda İran'daki Azerbaycan Türklerinin kültürlerini yaşatmak ve Farsçanın okullarda tek eğitim dili olarak kullanılmaması, Azerbaycan Türkçesinde yapılan yayımların baskı altına alınmaması ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı bölgelerin ekonomik olarak geri bırakılmaması amacıyla Türklere yapılan ayrımcılıklara karşı tepkilerini ifade etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılar ayrıca Azerbaycan Türklerinin ana dillerini serbestçe ve herhangi bir baskıya maruz kalmadan öğrenmek, geliştirmek ve kullanmak gibi haklarını ve devlet radyo ve televizyon kanalları başta olmak üzere medyadaki ayrımcı ve hakir görücü söylemlere karşı tepkilerini dile getirmek için de bir platform olarak kullanılmaktadır" (Amnesty International, 2018).

²⁵ 29.06.2019'da yayımlanan basın açıklamasının bir bölümü şu şekildedir: "Babek Kalesi Kurultayları yasaklansa da söz konusu kurultaylarda popüler olan Azerbaycan Millî Hareketi artık şehir merkezlerine taşınmış daha güçlü ve daha yaygın bir mücadeleye başlamıştır. Kuşkusuz ki Ulu Babek ve Babek Kalesi Kurultaylarının ruhu, Güney Azerbaycan'da yaşıyor ve bugünkü mübareze irademizi besliyor. Bu mücadele ruhunun Güney Azerbaycan'ın kurtuluşu ve özgürlüğünün tam anlamıyla kazanılmasına kadar çağlayan bir volkan gibi kaynayıp taşacağından kimsenin şüphesi olmamalıdır." Açıklamanın kalanı için bk. GADTB, 2019.

Resim 8: Tebriz'de düğün töreni yapılan bir evden kareler

Tebriz'de bir düğün evinden bir kare. Babek ve Kabe-i Muazzama (26 Temmuz 2020)

Kaynak: Fazıl Özdamar arşivinden, 2020

grubun bu isteği, İran yönetimi tarafından Babek Kalesi'nde açılan fotoğraf sergisi sebebiyle reddedilmiş; Kale'nin etrafı polis ve askerî birlikler tarafından çevrilerek Kale'ye yürümek isteyen grup dağıtılmıştır (Günün Sesi, 2020).

Sonuç

İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'ne bağlı Keleyber şehrinin yakınlarında bulunan ve günümüzde Babek Kalesi olarak da anılan Bezz Kalesi'nde Abbasilere karşı isyan eden Babek Hürremi, tarihi kişiliğinin yanı sıra Azerbaycan ve İran coğrafyasında yaşayan Türklerin hafızalarına kazıdığı bir kahramana dönüşmüştür. Babek'in Abbasilere karşı giriştiği mücadele, günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Rus işgali sırasında, İran'da ise geçmiş ve şimdiki yönetimlere karşı yapılan hak talebi mücadelesinde bir sembole dönüşmüştür.

İran ve Azerbaycan Türklerinin hafızasında Babek'in yeri, Azerbaycan'ın Rus işgalinden önce de İran'da ise Pehlevi ve günümüzdeki yönetimden önce de oldukça önemlidir. Bu durum, incelemenin bir bölümünde örnekleri verilen Babek'le ilgili atasözleri ve antların varlığında, efsane ve destanlarda Babek'in bir kahraman olarak geçmesinde, ona ithafen İran Türkleri âşık ve şairlerince yazılan şiirlerde ve tüm bunların bütünselliği çerçevesinde Babek Kalesi'nin İran Türkleri arasında bir hafıza mekânı özelliği kazanmasında görülebilir.

1999'da başlayan Babek'i Anma Törenleri'nin öncesinde de İran Türklerinin bu kaleye kültürel bir faaliyet olarak çıktıkları görülmektedir. İranlı Türk âşıkların Babek konulu şiirlerini bu tarihten önce yaratmış olmaları (Âşık Ali Feyzullahi Vahid'in şiiri 1980'de, Âşık Gafar İbrahimi'nin şiiri ise 1996'da yaratılmıştır.) ve kaleye uzun yıllardan beri Babek'in hatırasını yaşatmak amacıyla çıktıklarını belirtmeleri, İran Türklerinde Babek ve Babek Kalesi'nin önemini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu bağlamda geçmiş yıllarda bireysel bir faaliyet olarak yapılan Babek Kalesi ziyaretleri, 1999 yılından itibaren bir öğrenci grubunun başlattığı kültürel etkinliğe; 2000 yılından, yasaklandığı 2007 yılına kadar ise kültürel aktivitelerin yanı sıra Türklerin, İran yönetiminden talep ettikleri hakların dile getirildiği ve farklı olguları da içine alan bir manifes-

tonun ilan edildiği platforma dönüşmüş; 2007'den günümüze kadarsa tüm baskılara rağmen düzenlenmeye çalışılmıştır.

Bu manifesto bağlamında ve sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi talepler bakımından değerlendirildiğinde Babek'i Anma Törenleri'nin, dünya tarihini yeniden şekillendiren Fransız İhtilali'yle benzer özellikler taşıdığı söylenebilir. Törenler başlamadan önce İran Türkleri arasındaki okuma yazma oranının artmasıyla birlikte millî bilincin yükselmesi; yönetimden istenilen kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi talepler; dinî yönetimin baskıcı tutumu ve ülkede yaşanan ekonomik krizin getirdiği zorluklar ve bunun sonucunda artan vergiler gibi birçok faktör göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu İhtilal'deki Fransızların talepleriyle Babek'i Anma Törenleri'ndeki Türklerin talepleri birbiriyle örtüşmektedir.

Sonuç olarak Babek'i Anma Törenleri'nin düzenlenme yasağının İran yönetimince gelecek yıllarda da devam ettirilmesi, İran Türkleri arasında artık bir "direniş" ve "hak arama sembolü" hâline gelen Babek'in bu özelliğini daha da sağlamlaştıracak ve Babek, İran yönetiminden talep edilen söz konusu hakların kazanımında İran Türkleri arasında bir "mıknatıs" olma özelliği gösterecektir.

Kaynaklar

- Albayrak, R. (2013). *Türklerin İrani Yakın Gelecek I-II*. Ankara: Berikan.
- Aliev, S. M. (1998). "Hürremiyye". TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 18, s. 500-501). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Amnesty International (2018). *Iran: Release Azerbaijani Turkic Minority Rights Activists Detained for Peaceful Cultural Gatherings*. <https://tinyurl.com/y6jix5wn> [Erişim tarihi: 21.07.2020].
- Araz News. (2015). *Çağdaş Güney Azerbaycan Milli Hareketi Kapsamında İlk Kitleli Hareket; Babek Kalesi Kurultayları*. <http://araznews.org/> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Araz News. (2017). "Babek Kalesi'nde Bir Grup Aktivist Tutuklandı". <http://araznews.org/tr/?p=1705> [Erişim tarihi: 21.05.2020].
- Bachelard, G. (2008). *Mekânın Poetikası*. Alp Tümertekin (Çev.). İstanbul: İthaki.
- Bademci, A. (2018). *İran'da Türklerin Bin Yılı Siyasi ve Sosyal Tarih*. İstanbul: Yeditepe.
- Bahari, M. (2020). "Baybək mi, yoxsa Babək-Babək-Babak mı?". <http://baybek-az.blogspot.com/> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Barthold, W. (1950). *Afşin, İslam Ansiklopedisi içinde* (Cilt 1, s. 146). İstanbul: MEB.
- Bozkurt, N. (2004). *Me'mûn*, TDV İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt. 29, s.101-104). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Chapar Persian Travel. (2020a). "Babak Statue". <https://chappersiantravel.com/> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Chapar Persian Travel. (2020b). "Babak Castle". <https://chappersiantravel.com/> [Erişim Tarihi: 27.05.2020].
- Cohen, R. A. (2014). *The "Babak Khorramdin Organisation: A Mysterious Opposition Group in the Islamic Republic of Iran. Iran and the Caucasus*. (18), 167-180.
- Crone, P. (2012). *The Nativist Prophets of Early Islamic Iran-Rural Revolt and Local Zoroastrianism*. Cambridge: Cambridge University.
- Danişver (Öztürk), B. (2004a). *Babek Kalesi'nin Coğrafi Konumu. Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milletinin Öze Dönüş Töreni (Makaleler Toplusu)*. Ankara: GünAzTac, 5-8.
- Danişver (Öztürk), B. (2004b). *Babek Kalesi Yürüyüşü ve Güney Azerbaycan Özgürlük Hareketi. Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milletinin Öze Dönüş Töreni (Makaleler Toplusu)*. Ankara: GünAzTac, 24-29.
- Dinç, A. (2005). "Güney Azerbaycan'da Babek Kalesi Halk Kurultayı Üzerine Sosyolojik Değerlendirme". <http://www.gunaskam.com/> [Erişim Tarihi: 04.05.2010].
- Doulatabadi, F. (2017). *Kaşkay Türklerinin Edebiyatı*. Ankara: TDK.
- Elçibey, E. (2013). *Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri*. Muhammet Kemaloğlu (Çev.). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi (2), 23-45.
- Farrokh, K. *Pan-Turanianism Takes Aim at Azerbaijan: A Geopolitical Agenda*. <https://tinyurl.com/y4xm3gwr> [Erişim Tarihi: 22.07.2020].
- Ferraro, G. ve Andreatta, S. (2008). *Cultural Anthropology An Applied Perspective*. West/Wadsworth: Belmont.
- GADTB. (2019). *Babək Qalası Qurultaylarının II Dönəmi ilə bağlı Güney Azərbycan Siyasi Quruluşlarının ortağ bəyanatı*. <https://tinyurl.com/y3tpmcnm> [Erişim Tarihi: 03.08.2020].
- GADTB. (2020). "Tebriz'in Aynalı Dağı'nda Babek büstü oyuldu". <https://tinyurl.com/y4wjrjt6> [Erişim Tarihi: 03.08.2020].
- Galiboğlu, E. (2008). "Güney Azerbaycan Âşıkları Bakü'de, Âşık Ayet Kamberi: Bizi Yaşatan Babek'in Ruhudur". <http://www.gunaz.tv/aze/37/newsCat/1/newsID/370> [Erişim Tarihi: 02.02.2011].
- Golden, P. B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Osman Karatay (Çev.). (2. Baskı). Çorum: KARAM.
- Gökdağ, B. A. ve Heyet, M. R. (2004). *İran Türklerinde Kimlik Meselesi*. Bilig. (30), 51-84.
- Google Maps. (2020). "Kalenin Konum Bilgisi". <https://www.google.com/maps/> [Erişim Tarihi: 27.05.2020].
- Günün Sesi. (2020). "İran Azərbycanında hökumət Babək qalasında yürüşə manəə törədib". <https://tinyurl.com/y4rb33xo>. [Erişim Tarihi: 21.07.2020].

İran Türklerinde Babek ve Babek'i Anma Törenleri

- Haberler. (2018). "İran'da Türkler Engellere Rağmen Babek Kurultayı'nı Düzenledi". <https://www.haberler.com> [Erişim Tarihi: 21.05.2020].
- Hüseyini (Seyid), M. C. (1382/2003). Kanlı Güneş (Babek Poeması). Tebriz: Azer Sabalan.
- İbrahimi, H. (2018). "İran'da Babek Kalesi Tutuklamaları". İRAM. <https://iramcenter.org/iranda-babek-kalesi-tutuklamalari/> [Erişim Tarihi: 21.05.2020].
- Kafkasyalı, A. (2009). İran Türkleri Âşık Muhitleri. Erzurum: Salkımsöğüt.
- Kafkasyalı, A. (2010). İran Türkleri. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Kapanşahin, M. (2007). Mu'tasım Dönemi İsyanları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (23), 341-367.
- Keskin, A. (2004). Güney Azerbaycan Yeni Babek'ini Aramaktadır. Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milletinin Öze Dönüş Töreni (Makaleler Toplusu). Babek Danişver (Öztürk) (Haz.). Ankara: GünAzTac, 20-23.
- Margoliouth, D. S. (1997). "Hurremiye", İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt 5/1, s. 596-597). İstanbul: MEB.
- Meşahir, M. B. (2004). Babek Kalesi Ulusal Kurultayı'nın Yüzbinlerce Kişilik Törenlerinin Medyaya Yansımaları. Babek Kalesi Güney Azerbaycan Türk Milletinin Öze Dönüş Töreni (Makaleler Toplusu). Ankara: GünAzTac, s. 39-44.
- Muğan. (2011). Babek-i Hürremdin Toplusu-İkinci Defter.
- Narlı, M. (2007). Şiir ve Mekân Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Şiirinde Şiir-Mekân İlişkisi. Ankara: Hece.
- Nizamülmülk. (2009). Siyasetname. Mehmet Taha Ayar (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Nora, P. (2006). Hafıza Mekânları. Mehmet Emin Özcan (Çev.). Ankara: Dost.
- Oberling, P. (1995). İran'ın Türk Halkları. Dünyada Türkler içinde (s. 147-157). Mehmet Harmancı (Çev.). İstanbul: Say.
- Özdamar, F. (2012). Tebriz Âşık Şiirinde Tarihî Bir Direniş Sembolü: Babek. Milli Folklor. (96), 39-50.
- Özdamar, F. (2014). Tebriz Âşıklık Geleneği ve Tebrizli Âşık Ali (Ali Feyzullahî Vahid). Ankara: Berikan.
- Özdamar, F. (2016). Âşık Edebiyatında Mekânın Şiir Yaratımına Etkisi -Tebriz'de Derlenen Âşık Abbas ve Han Çoban Redifli Şiirler Örneğinde-. TDİD. 16(2), 123-132.
- Özdamar, F. (2019a). Ayet Kamberi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II (20. Yüzyıldan Günümüze 1860-1985). <https://tinyurl.com/yy3p43fl> [Erişim tarihi: 26.05.2020].
- Özdamar, F. (2019b). Gafar, Gafar İbrahimi, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II (20. Yüzyıldan Günümüze 1860-1985). <https://tinyurl.com/y3f7segl> [Erişim tarihi: 26.05.2020].
- Özdamar, F. (2019c). Evlili/Evlili Abbas, Abbas Hazreti, Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü II (20. Yüzyıldan Günümüze 1860-1985). <https://tinyurl.com/yyp58h97> [Erişim tarihi: 26.05.2020].
- Özgüdenli, O. G. (2000). İran: Fetihten Safeviler'e Kadar, TDV İslâm Ansiklopedisi. (Cilt 22, s. 395-400) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özkan, N. (2002). Türk Dilinin Yurtları. Ankara: Akçağ.
- Revan, A. R. (1383/2004). Âşıklar - El Elçileri. Tahran: İntişarat-ı Hadi.
- Saray, M. (1999). Türk-İran İlişkileri. Ankara: ATAM.
- Sarıkaya, Y. (2008). Tarihî ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken.
- Schimmel, A. (1999). Dinler Tarihine Giriş. Recep Kibar (Haz.). İstanbul: Kırkambar.
- Shaffer, B. (2002). İran'da Azeri Türkleri, Türkler Ansiklopedisi içinde. (Cilt 20, s. 633-639) Ankara: Yeni Türkiye.
- Sümer, F. (1957). Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış. TTK Belleten. 83 (XXI), s. 429-447.
- Swietochowski, T. (2008). İran'da Azeri Türkleri, Siyavuş'un İzinde Ortak Yaşam, Türkçe Konuşanlar. Asya'dan Balkanlar'a 2000 Yıllık Sanat ve Kültür. İstanbul: YEM.
- The Diplomatic Observer. (2016). "Babek, National Hero of Southern Azerbaijan, Disturbs Iran". <https://tinyurl.com/y45x15w5> [Erişim tarihi: 21.05.2020].

- Turan, D. (2005). "Babek Kalesine Yürüyüş: Güney Azerbaycanlıların Demokratik Protes". <https://tinyurl.com/yytym1zc> [Erişim tarihi: 21.07.2020].
- Turan, D. (2011). İran'da Türk Muhalefeti. 21. Yüzyıl Dergisi. (28), 61-68.
- Turan, O. (1986). "Babek", İslam Ansiklopedisi içinde., (Cilt 2, s. 170-174) İstanbul: MEB.
- UNPO. (2018). "Southern Azerbaijan: Several Activists Arrested in Lead-Up to Ceremony at Babak Fort". <https://tinyurl.com/y53subcf> [Erişim tarihi: 21.07.2020].
- Uzun, E. (2012). Azerbaycan Tarih ve Folklorşünaslığında Babek. Folklor və Tariximiz Mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialları. 19-20 Noyabr, Bakı, 2012, 56-63.
- Üstün, İ. S. (2002). İran: Safeviler'den Günümüze Kadar, TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt 22, s. 400-404) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- VOA News. (2018). "Iranians: Police Arrest 17 Azeri Rights Activists in North". <https://tinyurl.com/yy3g4woo> [Erişim tarihi: 22.07.2020].
- Yıldız, H. D. (1988). Afşin, TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt 1, s. 441-442) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldız, H. D. (1991). Babek, TDV İslam Ansiklopedisi içinde. (Cilt 4, s. 376-377) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yılmaz, H. (2015). National Identities in Soviet Historiography: The Rise of Nations under Stalin. New York: Routledge.
- Youtube. (2008a). "(Babek Kalesi) بابک قلعه فیلم از تورکیه خاکستری". <https://tinyurl.com/y2ayhu93> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Youtube. (2008b). "Babek kalesi Güney Azerbaycan (iran) 35000 000 Türkün bayrağı dalgalandı". <https://tinyurl.com/y55vpjkw> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Youtube. (2009). "Güney Azerbaycan - Qarabag - Bozkurt". <https://tinyurl.com/y3tu8oll> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Youtube. (2015a). "Babək Bəz Qalası, Babek Kalesi, قلعه بابک, Babak Castle, بابک بڈ قالاسی". <https://tinyurl.com/y4mhpccc> [Erişim tarihi: 21.07.2020].
- Youtube. (2015b). "Babək Bəz Qalası, Babek Kalesi, قلعه بابک, Babak Castle, بابک بڈ قالاسی". <https://www.youtube.com/watch?v=zOv4S8Ervjk> [Erişim tarihi: 27.05.2020].
- Youtube. (2015c). "Babək Bəz Qalası, Babek Kalesi, قلعه بابک, Babak Castle, بابک بڈ قالاسی". <https://tinyurl.com/y6e476v4> [Erişim tarihi: 27.05.2020].

"Tanıtım nüshasıdır, para ile satılamaz."
"Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5'inci maddesinin
2'nci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir."

İRAM HAKKINDA

İran sahip olduğu tarihsel derinlik ve maddi güç etkenleri nedeniyle uluslararası ilişkilerde dikkate alınması gereken ülkelerden birisidir. İran ve Türkiye arasındaki köklü tarihî ilişkiler, sınır komşuluğu ve kapsamlı iş birliği de Türkiye açısından İran'ı çok yönlü tanımayı gerekli kılmaktadır. Bu gereklilikten hareketle 2016 yılında müstakil bir düşünce kuruluşu olarak Ankara'da kurulan İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) öncelikle İran'a ilişkin Türk kamuoyunu ve ilgilileri bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda birincil kaynaklara dayanarak saha araştırmaları, raporlar, analiz dosyaları hazırladığı gibi Türkiye'nin muhtelif disiplinlerdeki İran uzmanı ya da araştırmacısı gereksinimini karşılamak adına; dil kursu, staj/burs programı, proje ve lisansüstü tez desteği, atölye, ihtisas semineri gibi eğitim faaliyetleri de yürütmektedir. Aynı zamanda Türkiye'de İran'a ilişkin bilimsel çalışmalar gerçekleştiren akademisyenlere araştırmalarını paylaşabilecekleri bir platform sunan İRAM, ekonomiden iç politikaya, dış politikadan güvenliğe, Şiilikten toplum ve kültüre değin geniş bir yelpazedeki yayınlarını çevrim içi ve basılı olarak okurlarına sunmaktadır.

İran Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar Mh. 1397. Sk. No.: 14 06520 Balgat - Çankaya - Ankara / Türkiye

Tel: +90 312 284 55 02 - 03 Faks: +90 312 284 55 04

e-mail: info@iramcenter.org www.iramcenter.org

"Bu çalışmanın tüm telif hakları İran Araştırmaları Merkezine (İRAM) aittir."